

**Ρόλος και Συμμετοχή των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων
στα Μοντέλα Πολιτικής Διακυβέρνησης του μέλλοντος.
Προτάσεις και προσαρμογή στα πλαίσια της ελληνικής εμπει-
ρίας**

ΑΘΗΝΑ, Σεπτέμβριος 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. Εισαγωγή

B. Εκφάνσεις της Κοινωνίας των Πολιτών: Μοντέλα οργάνωσης, δομές, λειτουργία, στόχοι, βιωσιμότητα

- α. Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
- β. Μη κρατικό υποκείμενο
- γ. Κινήματα Βάσης
- δ. Κοινωνικά Κινήματα
- ε. Εθελοντική Δράση - Εθελοντισμός

Γ. Πλαίσιο σχέσεων ΜΚΟ - Κράτους/Υπερεθνικών οργανισμών

- α. Πλαίσιο συνύπαρξης και συνεργατικής συμπεριφοράς.
- β. Συμπράξεις ΜΚΟ – Κράτους, ΜΚΟ – φορέων κεντρικής και περιφερειακής διοίκησης.
- γ. Η κοινωνική διαβούλευση ως αναγκαίος όρος γένεσης και ανάπτυξης ΜΚΟ και διαμόρφωσης σχέσεων ΜΚΟ και Κράτους.
- δ. Η οικονομική ανεξαρτησία ως συστατικός παράγοντας κατοχύρωσης πολιτικής αυτονομίας ΜΚΟ (visibility – credibility)
- ε. Θεσμικά κριτήρια ανεξαρτησίας – Η κατοχύρωση του ρόλου και της θέσης των ΜΚΟ - Η πρόκληση της επικείμενης συνταγματικής αναθεώρησης

Δ. Συμμετοχή των ΜΚΟ στα νέα μοντέλα πολιτικής διακυβέρνησης

- α. Η πολιτική διακυβέρνηση ως συλλογική δράση.
- β. Συμβολή της θεωρίας του «Τρίτου Δρόμου» προς ένα νέο μοντέλο κομματικής οργάνωσης και διακυβέρνησης

Ε. Η ελληνική εμπειρία

- α. Η ασθενική Κοινωνία των Πολιτών στην Ελλάδα. Η παθογένεια του πολιτικού συστήματος, η κομματικοκρατία και το δημοκρατικό έλλειμμα.
- β. Η περίπτωση του ΠΑΣΟΚ – Οργανωτική ανασυγκρότηση και η πρόκληση της συμμετοχικής δημοκρατίας.

ΣΤ. Συμπεράσματα - Προτάσεις

Η. Βιβλιογραφία

A. Εισαγωγή

Οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (εφεξής ΜΚΟ) αποτελούν πλέον αναπόσπαστο τμήμα της εθνικής αλλά και παγκόσμιας Κοινωνίας των Πολιτών. Προέκυψαν αρχικά ως αίτημα συλλογικής έκφρασης και δράσης, ως ένας κοινωνικός χώρος έξω από τη συμβατική κομματική δράση. Μετατράπηκαν σταδιακά σε ουσιαστικούς φορείς διαμεσολάβησης ανάμεσα στους πολίτες και το κράτος. Η εκχώρηση εξουσιών στις Μ.Κ.Ο. από το εθνικό κράτος και τους διεθνείς οργανισμούς συνιστά θετική εξέλιξη ως προς την ενδυνάμωση νέων βαθμίδων διακυβέρνησης σε τοπικό, εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο.

Η παρούσα μελέτη θέτει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της τη συμβολή των Μ.Κ.Ο. στο σύγχρονο πλέγμα της διακυβέρνησης:

- Άραγε τι εξυπηρετεί η εμφάνιση και η λειτουργία των ΜΚΟ σε ένα εθνικό κράτος, σε μια υπερεθνική ένωση, σε μια αναπτυσσόμενη περιφέρεια;
- Ποιο είναι το πλαίσιο κατοχύρωσης τους έναντι στους παραδοσιακούς πυλώνες εξουσίας;
- Ποια είναι η δυναμική συμβολή τους σε μια αντιπροσωπευτική δημοκρατία;
- Με ποιο τρόπο μπορούν να εμποτίσουν τους σύγχρονους θεσμούς με μια νέα αντίληψη για την κοινωνική συμμετοχή;
- Τελικά, μπορούν οι ΜΚΟ να συμβάλλουν θετικά στη σύγχρονη διακυβέρνηση, και αν ναι, με ποιόν τρόπο;

Στο πρώτο μέρος της μελέτης παρατίθενται οι ορισμοί και επεξηγήσεις σχετικά με όρους και έννοιες, όπως ΜΚΟ, κρατικό υποκείμενο, ενδο-κυβερνητική οργάνωση, κινήματα βάσης, κοινωνικά κινήματα, εθελοντικές οργανώσεις.

Στο δεύτερο μέρος εξετάζονται οι σχέσεις συνεργασίας, σύμπραξης, εξάρτησης ή και αντιπαράθεσης μεταξύ των ΜΚΟ και των φορέων εξουσίας, ανιχνεύεται η διαδικασία της κοινωνικής διαβούλευσης ως συστατικός παράγοντας εμφάνισης και ευδοκίμησης εθελοντικών-μη κυβερνητικών οργανώσεων, η θεσμική και οικονομική κατοχύρωση των ΜΚΟ έναντι της δημόσιας εξουσίας και πραγματοποιούνται αναγωγές στα πλαίσια της ελληνικής πραγματικότητας.

Στο τρίτο μέρος της εργασίας αξιολογείται η ένταξη οργανωτικών και ιδεολογικών εκφάνσεων της Κοινωνίας των Πολιτών στη σύγχρονη διακυβέρνηση και στους θεσμούς πολιτικής αντιπροσώπευσης. Αξιολογείται η εισαγωγή συμμετοχικών, ανοικτών μηχανισμών διαλογικής και συνεργατικής σχέσης των κομμάτων με την Κοινωνία των Πολιτών.

Μια σύντομη αναφορά στην ελληνική περίπτωση της Κοινωνίας των Πολιτών και τον ελλειμματικό της χαρακτήρα, απόρροια της εκτεταμένης κομματικοποίησης στη δημόσια ζωή, οδηγεί στο τέταρτο μέρος της εργασίας. Το ΠΑΣΟΚ. αποτελεί πεδίο διακρίβωσης της έκτασης και της αποδοτικότητας του εγχειρήματος της εισαγωγής μηχανισμών άμεσης δημοκρατίας στο ελληνικό πολιτικό σύστημα.

Η παρούσα μελέτη αποτελεί προϊόν ομάδας εργασίας που λειτούργησε στο ΙΣΤΑΜΕ. Στην ομάδα εργασίας συμμετείχαν νέοι επιστήμονες από το πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Την προετοιμασία της μελέτης υποστήριξε επίσης το Επιστημονικό Συμβούλιο του Ομίλου Νέων για την Ελλάδα και την Ευρώπη (ONE-E).

Η ομάδα εργασίας αποτελείται από τους:

Βλάχο Παναγιώτη (συντονισμός), Κράππα Θεώνη, Ακριτίδου Νατάσα, Νικολόπουλο Κωνσταντίνο, Τζαμαλή Κατερίνα, Κανλή Κατερίνα, Στράτο Τάκη, Αγγελάκη Αντώνη, Μπαντή-Μαρκούτη Βικτώρια, Τζόρτζεβιτς Ολιβέιρα, Πενταγιώτη Νατάσα, Κοντογεώργη Θανάση.

Οι απόψεις που παρουσιάζονται στο παρόν κείμενο απηχούν τα μέλη της ομάδας εργασίας και δεν δεσμεύουν υποχρεωτικά το ΙΣΤΑΜΕ.

B. Εκφάνσεις της Κοινωνίας των Πολιτών: Μοντέλα οργάνωσης, δομές, λειτουργία, στόχοι, βιωσιμότητα

α. Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις

Στη θεωρία της Πολιτικής Επιστήμης υπάρχουν πολλοί ορισμοί για τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ). Ο *Michael O'Neill* διαχωρίζει τις ΜΚΟ σε εννέα κατηγορίες ανάλογα με το θεματικό προσανατολισμό τους – θρησκευτικός, ερευνητικός, ιατροφαρμακευτικός, πολιτιστικός και πολιτισμικός, κοινωνικός, νομικών υπηρεσιών, παγκόσμιας βοήθειας, οργανώσεις ιατρικής πρόληψης, και οργανισμών για την προώθηση της βοήθειας στον πλανήτη.

Ο *Gerard Clark* ορίζει τις ΜΚΟ «ως ιδιωτικές, μη κερδοσκοπικές οργανώσεις με διακριτό νομικό χαρακτήρα που έχουν στόχο το κοινό καλό(»).

Ο *Keith Suter* ορίζει τις ΜΚΟ «οποιαδήποτε οργάνωση εκτός κυβέρνησης, όπως οι δημόσιες υπηρεσίες, τα σώματα ασφαλείας και οι επιχειρήσεις», ενώ στον ορισμό που αναφέρεται στο Ετήσιο Ημερολόγιο για τους Διεθνείς Οργανισμούς, οι ΜΚΟ ορίζονται ως «οργανώσεις οι οποίες έχουν ιδρυθεί και ο έλεγχος τους δεν υπόκεινται στις εθνικές κυβερνήσεις»

Ένας άλλος ορισμός για τις ΜΚΟ είναι ανάλογα με το χρόνο εμφάνισης τους: Τις ΜΚΟ α' γενιάς, οι οποίες έδρασαν κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1980, τις ΜΚΟ β' γενιάς της δεκαετίας του 1990 και τέλος τις ΜΚΟ γ' γενιάς.

Η α' γενιά, είχε έντονο το στοιχείο του «αντί». Οι ΜΚΟ λειτουργούσαν πέρα από τα κόμματα και τα κράτη και προέβαλαν έντονα ένα μεγάλο αριθμό διαφορετικών, από τις κρατούσες, απόψεων.

Η δεύτερη γενιά, εμφανίστηκε τη δεκαετία του '90. Οι ΜΚΟ ωρίμασαν, πολλαπλασιάστηκαν, δικτυώθηκαν διεθνώς, απέκτησαν πολιτική ισχύ και άρχισαν να προβάλλουν τις απόψεις τους και να ασκούν κριτική στο «δημόσιο χώρο». Το χαρακτηριστικό των οργανώσεων β' γενιάς, ήταν το προσπέρασμα του «αντί». Τη θέση του πήρε η «παράλληλη με το κράτος και τα κόμματα ανάληψη δημόσιας ευθύνης».

Την ίδια εποχή σημειώθηκε παγκοσμίως ένας δεκαπλασιασμός των ΜΚΟ της κοινωνίας πολιτών με κεντρικό αίτημα την ανακάλυψη εκ νέου του «Δημόσιου Χώρου» και την προώθηση νέων αιτημάτων ποιότητας ζωής, καθημερινότητας, προστασίας του περιβάλλοντος, ανθρωπισμού και μια νέα μορφή συμμετοχής στα κοινά.

Η εισβολή της γ' γενιάς των ΜΚΟ, δεν έγινε αντιληπτή. Πέρασε αθορύβως, αν και ανατρέπει πλήρως τους κανόνες της τρέχουσας πολιτικής. Οι ΜΚΟ στηριζόμενες στην οριζόντια εθελοντική συνεργασία των πολιτών ανεξάρτητα από το κράτος και την αγορά όχι μόνο τοποθετούν με επιτυχία νέα θέματα στην πολιτική και κοινωνική agenda (περιβάλλον, ποιότητα ζωής, ανθρώπινα δικαιώματα κλπ.) αλλά και με την ευέλικτη χρήση του Διαδικτύου προβάλλουν το μοντέλο του *ενεργού ψηφιακού πολίτη* που με μικρό κόστος αλλά πολλή διάθεση δημιουργεί ευέλικτες e-communities και τοποθετεί τη δυνατότητα χρήσης των τεχνολογιών επικοινωνίας σε ένα διευρυμένο μοντέλο δημοκρατίας (e-Democracy). Στο ίδιο πλαίσιο, οι ΜΚΟ λειτουργούν αυτόνομα, χαράζουν πολιτικές μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα και δεν υπάγονται στη κεντρική διοίκηση. Πρόκειται για «μη κρατικά υποκείμενα» που ενίοτε μπορεί και να ασκούν δημόσιες εξουσίες, εκφράζουν κοινωνικά αλλά όχι κρατικά συμφέροντα και χαράζουν δικές τους πολιτικές.

β. Μη κρατικό υποκείμενο

Η έννοια του μη κρατικού υποκειμένου έχει προέλθει από την θεωρία των διεθνών σχέσεων. Τα μη κρατικά υποκείμενα μπορούν να χαρακτηριστούν ως διεθνείς κυβερνητικοί οργανισμοί και διεθνικοί οργανισμοί. Μπορούν να προσδιορισθούν ως αντικείμενα τα οποία δεν κατέχουν κάποιο από τα χαρακτηριστικά του κράτους.

Τα μη κρατικά υποκείμενα έχουν τρία κύρια χαρακτηριστικά:

- α) απολαμβάνουν κάποιο βαθμό αυτονομίας,
- β) εκπροσωπούν κάποιο ειδικό κοινό,
- γ) έχουν την ικανότητα να ασκούν επιρροή σε ένα συγκεκριμένο και εξειδικευμένο περιεχόμενο.

Στην κατηγορία του μη κρατικού υποκειμένου περιλαμβάνονται - μεταξύ άλλων - οι εξής κατηγορίες:

- α) Οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ)
- β) Πολυεθνικές εταιρίες
- γ) Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης σε διεθνές επίπεδο.

Η έννοια του μη κρατικού υποκειμένου έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως στην Συμφωνία της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τις χώρες της Αφρικής, Καραϊβικής και του Ειρηνικού, γνωστή ως Συμφωνία του Cotonu. Στην ουσία αφορά όλο το φάσμα των δράσεων που αναπτύσσονται από ΜΚΟ, ανθρώπινα δικαιώματα, πανεπιστήμια, ΜΜΕ, κ.α.

Τα μη κρατικά υποκείμενα αποτελούν σήμερα αναπόσπαστο κομμάτι της παγκόσμιας κοινότητας, ασκούν δημόσιες εξουσίες, εκφράζουν κοινωνικά αλλά όχι κρατικά συμφέροντα και χαράζουν δικές τους πολιτικές εκτός της ιεραρχικής εξάρτησης από τη διοίκηση ενώ αξιοσημείωτη είναι η ικανότητά τους να παρέχουν λύσεις στα προβλήματα που αντιμετωπίζει η παγκόσμια κοινότητα στα πλαίσια ενός νέου κύματος απαιτήσεων.

γ. Κινήματα Βάσης

Η μελέτη και η κατανόηση των κοινωνικών κινήματων έχει μπει σε διαφορετική τροχιά τα τελευταία χρόνια κυρίως εξαιτίας των συχνών κοινωνικών μεταβολών και επαναοριοθετήσεων των κοινωνικών αξιών και προτεραιοτήτων. Για αυτό το λόγο εμφανίστηκε μια νέα κατηγορία κινήματων, τα κινήματα βάσης, τα οποία κατά κύρια λόγο ορίζονται ως κινήματα που ξεκινούν από συλλογικές δράσεις πολιτών.

Πρακτικά, τα κινήματα βάσης είναι όλο και λιγότερο πολιτικά διότι δεν συνδέουν στη δράση τους δομικά προβλήματα της μεταβιομηχανικής κοινωνίας με συγκρούσεις που αφορούν στη διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού. Σκοπός των κινήματων βάσης είναι η δυνατότητα ατόμων και ομάδων να ελέγχουν την ταυτότητά τους και την ικανότητά τους να δημιουργούν και να καθορίζουν την πορεία τους στην πείρα της ζωής τους ενώ δεν μπορούμε να παραβλέψουμε την πολιτιστική διάσταση τους. Σύμφωνα με τον Π. Καλογεράτο (2001) «Συμβαίνει [όμως] τα πιο μεγάλα αυτά κοινωνικά κινήματα [...] να έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό: το ότι η αμφισβήτησή τους και άρα η κινητοποίηση των μελών τους δεν τροφοδοτείται από κάποια μορφή άμεσης ή έμμεσα αισθητής καταπίεσης. Το στοιχείο αυτό έχει εξαιρετική σημασία για τη μελέτη της οργάνωσης, της αντοχής, της αποτελεσματικότητας και της προοπτικής του καθενός από τα κινήματα αυτά.».

δ. Κοινωνικά Κινήματα

Μια σειρά διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων έχουν προταθεί τα τελευταία σαράντα χρόνια για τη μελέτη και κατανόηση των κοινωνικών κινήματων. Η παλαιότερη από αυτές τις προσεγγίσεις είναι το μοντέλο της «συλλογικής συμπεριφοράς», που κυριάρχησε στον ακαδημαϊκό χώρο, ιδίως τον αμερικανικό, μέχρι και τη δεκαετία του 1960. Ωστόσο, από τη δεκαετία του 70 και μετά, το μοντέλο αυτό αντικαταστάθηκε από νέες θεωρητικές προσεγγίσεις ενώ στον αμερικανικό χώρο, κυριάρχησαν η λεγόμενη «θεωρία κινητοποίησης πόρων» και «το μοντέλο της πολιτικής διαδικασίας».

Ο ορισμός του κοινωνικού κινήματος εμπεριέχει όλα σχεδόν τα χαρακτηριστικά στοιχεία που διακρίνουν αυτές τις συλλογικότητες, όποτε και οπουδήποτε αναπτύχθηκαν.

Ειδικότερα, οι θεωρίες που τόνιζαν τη στρατηγική, την οργάνωση, τους πόρους και τις πολιτικές ευκαιρίες, προσπάθησαν να εντάξουν και το ρόλο της κουλτούρας και της ιδεολογίας στην ανάλυση των κοινωνικών κινήματων. Στο πλαίσιο αυτό εμφανίστηκε η θεωρία της «ερμηνευτικής πλαισίωσης» που άσκησε σημαντική επίδραση στην έρευνα των κοινωνικών κινήματων.

Τέλος, στη δεκαετία του 90, όσοι μελετούσαν ιδιαίτερα τις νέες μορφές οργάνωσης των κοινωνικών κινήματων, στράφηκαν στη «θεωρία των δικτύων», αντλώντας από εκεί έννοιες και κατηγορίες. Ωστόσο, τα τελευταία δέκα χρόνια, όλα δείχνουν ότι οδηγούμαστε στη διαμόρφωση ενός νέου επιστημονικού παραδείγματος στο χώρο της θεωρίας της συλλογικής δράσης και των κοινωνικών κινήματων. Η αιτία για αυτό είναι η παγκοσμιοποίηση και η εμφάνιση νέων μορφών υπερεθνικής συλλογικής δράσης και κοινωνικών κινήματων που αναπτύσσονται σε υπερεθνική ή παγκόσμια κλίμακα.

ε. Εθελοντική Δράση – Εθελοντισμός

Ο εθελοντισμός είναι ένα πολύμορφο και δυναμικό σύστημα όπου η ατομική ολοκλήρωση συναντιέται με τη συλλογική ευημερία. Οι μορφές που παίρνει η εθελοντική προσφορά σήμερα διευρύνονται διαρκώς και εκτείνονται σε όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής από την παροχή υπηρεσιών φροντίδας ως τις οργανωμένες δράσεις για την προστασία του περιβάλλοντος και από τη δραστηριοποίηση ομάδων πολιτών για την πρόληψη ή την αντιμετώπιση φυσικών καταστροφών ως την παροχή εκπαίδευσης σε κοινωνικά αποκλεισμένα άτομα ή ομάδες. Ο εθελοντισμός αποτελεί αυτόν τον "άγνωστο" που έγινε "το πρόσωπο της ημέρας" και αποτελεί το κρυφό χαρτί της Κοινωνίας των Πολιτών, το οποίο προσφάτως δείχνουν να έχουν ανακαλύψει τόσο η Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και τα εθνικά κράτη.

Η εθελοντική δράση, από την άλλη πλευρά, αποτελεί η ίδια μια μαθησιακή εμπειρία, αναπτύσσοντας τις κοινωνικές, επικοινωνιακές και επαγγελματικές δεξιότητες του εθελοντή. Ο ίδιος ο εθελοντής δεν είναι μόνο πομπός αλλά και δέκτης των ωφελειών που απορρέουν από την εθελοντική του δράση.

Στην Ελλάδα υπάρχουν περίπου 1200 οργανώσεις που αυτοεντάσσονται στον «μη κυβερνητικό - εθελοντικό χώρο» Κάνοντας την υπόθεση ότι κατά μέσο όρο σε κάθε οργάνωση, είναι εγγεγραμμένα περίπου 100 άτομα (αριθμός κατά βάση ρεαλιστικός) τότε μπορούμε να συμπεράνουμε ότι τα εγγεγραμμένα μέλη στις διάφορες εθελοντικές οργανώσεις, στο σύνολο της χώρας, ίσως φθάνουν τις 120.000. Ακόμη και αν θα μπορούσε να επιτευχθεί το πολύ δύσκολο εγχείρημα της πλή-

ρους καταγραφής, οι ρυθμοί μεταβολής των δεδομένων στις εθελοντικές οργανώσεις και ομάδες είναι πολύ γρήγοροι.

Για τις ανάγκες της μελέτης και δεδομένου ότι δεν υπάρχει προς το παρόν ένας επίσημος και γενικά αποδεκτός ορισμός για τις εθελοντικές οργανώσεις, υιοθετούμε έναν άτυπο ορισμό:

Εθελοντικές οργανώσεις, είναι αυτές που παρουσιάζουν τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

1. Δεν είναι κυβερνητικές οργανώσεις και ούτε ανήκουν στον ευρύτερο τομέα της κρατικής διοίκησης.
2. Δεν είναι πολιτικά κόμματα.
3. Έχουν μια τυπική μορφή – οργάνωση.
4. Έχουν μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα, αλλά μπορεί να έχουν κερδοσκοπική δραστηριότητα.
5. Προσφέρουν υπηρεσίες σε κάποιες πληθυσμιακές ομάδες και όχι στα μέλη τους.
6. Το έμψυχο δυναμικό που απασχολείται στην οργάνωση, απασχολείται κατά πλειοψηφία σε εθελοντική βάση, χωρίς βέβαια αυτό να αποτρέπει την απασχόληση και κάποιων στελεχών ή άλλων σε επαγγελματική βάση.

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Ένωση οι εθελοντικές οργανώσεις ορίζονται με βάση τα εξής χαρακτηριστικά:

1. Να διαθέτουν κάποια, έστω και υποτυπώδη, επίσημη ή θεσμική οντότητα.
2. Να είναι μη κερδοσκοπικές, που σημαίνει ότι στόχος τους δεν είναι η απόκτηση κερδών από τα διοικητικά στελέχη ή τα μέλη τους.
3. Να είναι διοικητικά ανεξάρτητες, κυρίως από κυβερνήσεις και άλλες δημόσιες αρχές.
4. Η διοίκηση πρέπει να ασκείται κατά "ανιδιοτελή" τρόπο. Αυτό σημαίνει, όχι μόνον ότι οι οργανώσεις δεν πρέπει να είναι αυτές καθαυτές κερδοσκοπικές, αλλά επίσης ότι εκείνοι που τις διοικούν δεν θα πρέπει να ενεργούν με την προοπτική του προσωπικού κέρδους.
5. Η δραστηριότητά τους να στοχεύει, τουλάχιστον εν μέρει, στην προώθηση του δημόσιου συμφέροντος.

Με βάση τον παραπάνω ορισμό διακρίνονται δύο τουλάχιστον αίτια δημιουργίας των εθελοντικών οργανώσεων στην Ελλάδα:

1. Δημιουργία εθελοντικής οργάνωσης, που κατά κύριο λόγο ξεκινάει από την ανάγκη επίλυσης, προβολής, βιωμάτων, εμπειριών, αναγκών, αλλά και προσωπικών - οικογενειακών προβλημάτων κλπ, του αρχικού πυρήνα των μελών της (σύλλογοι οικογενειών ατόμων, σύλλογοι ατόμων με αναπηρίες κλπ).

2. Δημιουργία εθελοντικής οργάνωσης που κατά κύριο λόγο ξεκινάει από την εσωτερική ανάγκη προσφοράς προς τον συνάνθρωπο και το κοινωνικό σύνολο γενικότερα.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι διακρίνονται τέσσερα τουλάχιστον «ρεύματα», που εκφράζουν διαφορετικές στάσεις, ιδεολογικές - θρησκευτικές - αλλά και πολιτικές, μέσα στον εθελοντικό χώρο στην Ελλάδα.

α) Ο «Θρησκευτικός εθελοντικός χώρος»

Είναι ο παραδοσιακός χώρος του εθελοντισμού στην Ελλάδα. Εδώ ανήκουν οργανώσεις, που έχουν ιδρυθεί από την εκκλησία, ή έχουν άμεση εξάρτηση από την εκκλησία, ή τα κίνητρα των μελών της είναι κατά βάση θρησκευτικά. Οι ομάδες στόχοι που απευθύνονται είναι συνήθως ηλικιωμένοι, άτομα με αναπηρίες, ορφανά και άλλες ανάλογες ομάδες πληθυσμού. Ο χώρος αποτελεί τον πλέον συμπαγή και ταυτόχρονα το μεγαλύτερο εθελοντικό χώρο στην Ελλάδα.

β) Ο «φιλανθρωπικός εθελοντικός χώρος»

Είναι ένας εξίσου παραδοσιακός χώρος του εθελοντισμού στην Ελλάδα, που σε πολλές περιπτώσεις συνυπάρχει με τον προηγούμενο. Πρόκειται για οργανώσεις όπου συμμετέχουν άτομα με μεσαία και υψηλά εισοδήματα, που αισθάνονται την ανάγκη φιλανθρωπικής προσφοράς.

γ) Ο «σύγχρονος εθελοντικός χώρος Α»

Είναι ένας χώρος που αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια. Οι οργανώσεις τις οποίες εντάσσουμε σε αυτόν το χώρο φαίνεται να έχουν τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Ιδρύονται από ομάδες ή άτομα που συνήθως έχουν επιρροές και εμπειρίες από και σε εθελοντική εργασία σε εθελοντικές οργανώσεις στο εξωτερικό.

- Δραστηριοποιούνται και απευθύνονται σε ομάδες στόχους που τουλάχιστον στην Ελλάδα θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι επικεντρώνονται σε «σύγχρονα» κοινωνικά προβλήματα.
- Έχουν, συνήθως, κάποιες πιο σύγχρονες μορφές επικοινωνίας και οργάνωσης σε σχέση με τις προηγούμενες.

δ) Ο «σύγχρονος εθελοντικός χώρος Β»

Τα χαρακτηριστικά του χώρου αυτού είναι παραπλήσια με αυτά του χώρου Α. Η διαφοροποίηση γίνεται γιατί αυτός ο χώρος θέλει να έχει έναν έντονα παρεμβατικό χαρακτήρα, αντιμετωπίζει τον εθελοντισμό σαν πολιτική παρέμβαση ενώ κάποιες οργανώσεις που μπορούμε να εντάξουμε σε αυτόν δηλώνουν ότι «σκοπός τους δεν είναι να λύσουν προβλήματα, ή να αναλάβουν τον ρόλο της κεντρικής πολιτικής, συγκαλύπτοντας κοινωνικές, και πολιτικές αδυναμίες ή ελλείψεις, αλλά η υπογράμμιση της προσωπικής ευθύνης, η ανάδειξη κοινωνικών αναγκών καθώς και των αιτιών που βρίσκονται πίσω από αυτές και η προώθηση πιθανών λύσεων».

Συμπερασματικά, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι εθελοντική οργάνωση είναι μια οντότητα με σταθερή δομή και οργάνωση, μη κυβερνητική, μη κερδοσκοπική, η οποία παρέχει δωρεάν υπηρεσίες σε τρίτους. Ο εθελοντισμός δεν καταλαμβάνει μόνον τον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ κράτους, οικογένειας και αγοράς, αλλά διεισδύει έως τα όρια αυτών των τομέων.

Γ. Πλαίσιο Σχέσεων ΜΚΟ-Κράτους/Υπερεθνικών οργανισμών

α. Πλαίσιο συνύπαρξης και συνεργατικής συμπεριφοράς

Τον Μάιο του 1999, στα πλαίσια του εορτασμού των 100 χρόνων από την πρώτη διάσκεψη ειρήνης, ο Γενικός Γραμματέας του Ο.Η.Ε. Kofi Anan δήλωνε: *“From Sierra Leone to Sudan, to Angola to the Balkans to Cambodia and to Afghanistan, there are a great number of peoples who need more than words of sympathy from the international community.”*

Στην υπηρεσία του ανθρώπου λοιπόν. Ποιος πρέπει να αναλαμβάνει αυτό το δύσκολο έργο; Ποιος στην πραγματικότητα το κάνει; Κράτη, ΜΚΟ, υπερεθνικοί/περιφερειακοί οργανισμοί ή μήπως όλοι μαζί;

Μία ΜΚΟ, ως έκφραση της πολυφωνίας και αποτύπωμα των αναγκών, των αξιών αλλά και των αιτημάτων μιας κοινωνίας, αναπτύσσεται συμπληρωματικά και ανεξάρτητα προς τις λειτουργίες του κράτους -ως κυρίαρχης υπερδομής- και του ιδιωτικού τομέα. Καλύπτει ή διεκδικεί ένα χώρο τον οποίο το κράτος δεν καλύπτει

επαρκώς ή αποτελεί ένα εντελώς ανοικτό πεδίο. Υπακούει δηλ. στην αρχή της επικουρικότητας. Τα αιτήματα, οι αντιδράσεις αλλά και οι άμεσες ή έμμεσες προτάσεις του έχουν ως κύριο αποδέκτη το κράτος ή τον ιδιωτικό τομέα ή και τους δύο.

Γενική αντίληψη είναι ότι οι ΜΚΟ θα πρέπει να είναι πολιτικά ουδέτερες, να λειτουργούν δηλαδή και να δρουν ανεξάρτητα από πολιτικές επιδιώξεις, θέσεις ή σκοπιμότητες.

Όμως σήμερα, οι ΜΚΟ που χρηματοδοτούν τη λειτουργία και τη δράση τους από πόρους δημοσίων φορέων (κράτη, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ΕΧΟ κλπ.) αυξάνουν συνεχώς. Το 1970 το ποσοστό των δημοσίων πόρων των ΜΚΟ κυμαίνονταν στο 1,5%, ενώ το 1995 το ποσοστό έφτασε να αγγίζει το 40% με προφανείς συνέπειες για την ανεξαρτησία των τελευταίων. Τα κράτη πλέον, ειδικότερα στον τομέα της ανθρωπιστικής δράσης, πριν χρηματοδοτήσουν μία ΜΚΟ για κάποιο πρόγραμμα, στέλνουν πρώτα παρατηρητές-εκτιμητές της κατάστασης στο πεδίο και κατόπιν ζητούν προσφορές από τις ΜΚΟ. Έτσι, συχνά οι τελευταίοι μετατρέπονται από εταίροι (partners) σε προμηθευτές (contractors) των κυβερνήσεων.

Από την άλλη πλευρά, πρέπει να σημειωθεί ότι και η φύση των ίδιων των ΜΚΟ έχει αλλάξει. Δεν είναι πια αποκλειστικά ανθρωπιστικές οργανώσεις αλλά μιλούν για “συμμετοχή”, για “διαφάνεια”, για “υπευθυνότητα”. Η ατζέντα τους έχει πλέον πολιτικοποιηθεί, γιατί πολύ απλά αυτό επιτάσσουν οι σημερινές διεθνοπολιτικές συγκυρίες. Κάθε κρίση, σήμερα, είναι μια κρίση πολιτική με ανθρωπιστικές συνέπειες. Η αποστολή φαρμάκων, τροφίμων ή σκηνών αρκούν για να απαλύνουν βραχυπρόθεσμα τις πληγείσες ομάδες, δεν αρκούν όμως και για να επιλύσουν ριζικά τα όποια προβλήματα. Η δημιουργία κράτους δικαίου (σε πολλές χώρες του Τρίτου Κόσμου), η ενίσχυση δημοκρατικών θεσμών (στα Βαλκάνια), η αναπτυξιακή εκπαίδευση (σε αφρικανικές χώρες όπως η Ζιμπάμπουε και η Αγκόλα), η προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (μέσω της ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης στις χώρες υλοποίησης των προγραμμάτων) αλλά και η συνεργασία με άλλους διεθνείς δρώντες (κρατικοί ή διακρατικοί) είναι συχνά στόχοι για μια αποτελεσματική και βιώσιμη παρέμβαση των ΜΚΟ. Επειδή, λοιπόν, η παροχή βοήθειας είναι μια πολιτική πράξη, οι ΜΚΟ που θέλουν να ελαχιστοποιήσουν τις αρνητικές παρενέργειές της πρέπει να σκεφθούν *πολιτικά*. Αυτή η χρυσή τομή είναι που αποτελεί και το μήλον της έριδος για τις σχέσεις των ΜΚΟ με κράτη ή με άλλους υπερεθνικούς οργανισμούς.

Υπάρχουν περιπτώσεις όπου μεγάλες ΜΚΟ δεν συνετάχθησαν με τις κρατικές επιταγές ή ανέπτυξαν σημαντικές πρωτοβουλίες που εξανάγκασαν τα κράτη να δρομολογήσουν ενέργειες που σε κάθε άλλη περίπτωση ίσως δεν θα έκαναν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε η πρωτοβουλία Jubilee 2000 για τη μείωση των χρεών του Τρίτου Κόσμου (www.jubilee2000uk.org).

Αυτό που πρέπει να υπογραμμιστεί είναι ότι το πλέγμα των σχέσεων μεταξύ ΜΚΟ και κράτους εξαρτάται από το γενικότερο πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο οι ΜΚΟ αναπτύσσονται. Π.χ στη Μέση Ανατολή, οι Κυβερνήσεις στέκονται συχνά ιδιαίτερα καχύποπτες έναντι των ΜΚΟ. Κι αυτό γιατί οι τελευταίες, λόγω της έκρυθμης συχνά κατάστασης, επιλέγουν να συμπαραταχθούν με το ένα ή το άλλο μέρος της σύγκρουσης, αφενός για να διευκολύνουν το έργο τους και αφετέρου γιατί πιστεύουν, έστω και συγκυριακά, ότι το εν λόγω μέρος μπορεί να εγγυηθεί την μακροχρόνια επαναφορά στην ειρήνη και την ασφάλεια. Βέβαια, δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις όπου οι ΜΚΟ ενεπλάκησαν σε πολιτικές μηχανορραφίες και μετετράπησαν ακούσια ή εκούσια σε πιόνια των εμπολέμων. Οι περιπτώσεις της Αιθιοπίας (δεκαετία '80), της Σομαλίας και του Σουδάν (δεκαετία '90) απέδειξαν περίτρανα πώς η ανθρωπιστική βοήθεια μπορεί να στηρίζει κυβερνητικούς στρατούς ή αντάρτες.

Πενήντα χρόνια μετά από την ίδρυση του Ο.Η.Ε., οι διεθνικές ενώσεις -ή αλλιώς διεθνείς ΜΚΟ (International NGOs) έχουν γίνει μια σημαντική τρίτη δύναμη στο διεθνές σύστημα. Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οι εθνικές κυβερνήσεις συνειδητοποίησαν την αδυναμία τους να αντιμετωπίσουν από μόνες τους τα συνεχώς αυξανόμενα προβλήματα του πλανήτη μας που απειλούν την ανθρώπινη ασφάλεια και ευημερία (προστασία φυσικού περιβάλλοντος, καταπολέμηση ασθενειών, έλεγχος εμπορίου ναρκωτικών κ.α). Σήμερα οι ΜΚΟ προωθούν νέες ιδέες, ενεργοποιούν την διεθνή κοινότητα για νέα προβλήματα που προκύπτουν καθημερινά, αποκτούν εξειδίκευση και γνώσεις που τα Ηνωμένα Έθνη με τη σειρά τους χρειάζονται -τόσο σε πολιτικό όσο και σε λειτουργικό επίπεδο- για την εκτέλεση του έργου τους.

Η συνεργατική σχέση των ΜΚΟ με τα Ηνωμένα Έθνη (Η.Ε.) περιλαμβάνει διάφορες δραστηριότητες συμπεριλαμβανομένης της διάδοσης πληροφοριών, της αύξησης συνειδητοποίησης, της αναπτυξιακής εκπαίδευσης, της πολιτικής υπεράσπισης, των κοινών λειτουργικών έργων, και της παροχής τεχνικής πείρας.

Το ψήφισμα 1296 του ECOSOC θεωρείται ο "χάρτης" των επίσημων σχέσεων των Η.Ε με τις ΜΚΟ.

Γενικά, οι ΜΚΟ συνεργάζονται με το σύστημα ΟΗΕ με 4 τρόπους:

1. Μπορούν να λαμβάνουν πιστοποίηση για μια συνομιλία, διάσκεψη κορυφής ή άλλο γεγονός που διοργανώνεται από τα Ηνωμένα Έθνη. Αυτή η πιστοποίηση εξουσιοδοτεί τις ΜΚΟ να συμμετέχουν στη διαδικασία των προετοιμασιών αλλά και στο ίδιο το γεγονός, συμβάλλοντας κατά συνέπεια στην έκβασή του.

2. Μπορούν να καθιερώνουν συνεργατικές σχέσεις με συγκεκριμένα τμήματα, προγράμματα ή ειδικευμένες αντιπροσωπείες του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών, που να βασίζονται σε κοινούς τομείς ενδιαφέροντος και στη δυνατότητα για την ανάληψη κοινών δράσεων συμπληρωματικών της εργασίας του γραφείου των Ηνωμένων Εθνών σε μια συγκεκριμένη περιοχή.

3. Οι Διεθνείς ΜΚΟ που είναι ενεργοί στον τομέα της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης μπορούν να αξιώσουν μια συμβουλευτική θέση στο ECOSOC (<http://www.un.org/dpi/ngosection/index.html>).

4. Οι ΜΚΟ οι οποίες έχουν στη διάθεσή τους τα επαρκή μέσα για τη διάδοση των πληροφοριών, π.χ δημοσιεύσεις, ραδιοφωνικά ή τηλεοπτικά προγράμματα, δημόσιες δραστηριότητες (όπως διασκέψεις, διαλέξεις, σεμινάρια, εργαστήρια κλπ) και οι οποίες είναι πρόθυμες να αφιερώσουν μια μερίδα των προγραμμάτων πληροφοριών τους στη διάδοση των πληροφοριών για τα Ηνωμένα Έθνη, μπορούν να συνεργασθούν με το τμήμα δημόσιων πληροφοριών (DPI) των Ηνωμένων Εθνών.

Η Διάσκεψη για το Ανθρώπινο Περιβάλλον στη Στοκχόλμη (1972) και η Διάσκεψη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UNCED-1992) είναι δύο μόνο παραδείγματα της συνεργατικής αυτής σχέσης που αποφέρει σημαντικά οφέλη τόσο για τις ΜΚΟ όσο και για τα ίδια τα Η.Ε. Από τα μέσα του 2005, 26.243 ΜΚΟ καταχωρήθηκαν στην Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή των Η.Ε και 1.407 αναγνωρίστηκαν επίσημα από το τμήμα της Γραμματείας των Η.Ε.

Λιγότερο συνεργατική και περισσότερο σχέση επιβίωσης φαίνεται να είναι η σχέση μεταξύ ΜΚΟ και Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στην Ευρώπη πολύ μεγαλύτερο ρόλο παίζουν οι εταιρικές ομάδες λόμπι, στις οποίες συγκαταλέγονται οι βιομηχανικές-εμπορικές ενώσεις, οι εταιρείες πολιτικών συμβούλων, οι διακρατικές ομάδες άσκησης πίεσης κ.α. Όλες αυτές είναι σε θέση να ασκούν επιρροή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων εντός Ε.Ε, με αποτέλεσμα συχνά να αναβάλλουν, να αποδυναμώνουν ή να παρεμποδίζουν την αναγκαία πρόοδο που απαιτείται για την προστασία της κοινωνίας, του περιβάλλοντος και των καταναλωτών. Το πρόβλημα γίνεται εμφανέστερο σε εμπορικοοικονομικά ζητήματα και ειδικότερα μέσα στα πλαίσια του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, όπου η φωνή των ΜΚΟ είναι σχετικά αποδυναμωμένη. **Σε αναφορά που εκδόθηκε το 2003, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο επισημαίνει ότι το 70% των ευρωπαϊκών φορέων άσκησης πίεσης δουλεύουν για εταιρικά συμφέροντα και μόνο το 30% αντιπροσωπεύουν ΜΚΟ.**

Οι κοινωνικές και περιβαλλοντικές ΜΚΟ, λοιπόν, υστερούν αρκετά από άποψη οικονομικής και οργανωτικής ισχύος έναντι του βιομηχανικού lobby.

Απάντηση των ΜΚΟ, λοιπόν, δεν θα μπορούσε παρά να είναι η ένωση και ο συντονισμός των δυνάμεών τους μέσα στα πλαίσια εθνικών ή διεθνών δικτύων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα ευρωπαϊκά δίκτυα EUROSTEP, APPRODEV, EURO-CIDSE, VOICE, WIDE, ICDA, EURONAIID, EUCORR κ.α. μέσω των οποίων και οι αδυναμίες σε εθνικό επίπεδο ξεπερνιούνται (έλλειψη πόρων, ασυνεννοησία με δημόσιες αρχές κλπ) και οι δυνατότητες δράσης των ΜΚΟ αυξάνονται. Μάλιστα, στο πλαίσιο κάθε Προεδρίας κράτους- μέλους της Ε.Ε. εικοσιπέντε ευρωπαϊκοί ΜΚΟ δραστηριοποιούνται από κοινού αναπτύσσοντας τις θέσεις τους με τη μορφή position papers αναφορικά με την ενδυνάμωση του ρόλου της Ευρώπης στη διαχείριση πολιτικών κρίσεων και την αναθεώρηση της ευρωπαϊκής πολιτικής για τη διεθνή αναπτυξιακή συνεργασία.

Σε γενικές γραμμές, η Ε.Ε. έχει αρχίσει να αναπτύσσει ένα ευέλικτο σχήμα συνεργασίας με τις ΜΚΟ, το οποίο όμως τείνει και να ενσωματώσει τις ΜΚΟ στις πολιτικές της.

Σε εθνικό επίπεδο, τώρα, οι βασικοί τομείς στους οποίους οι κυβερνήσεις μπορούν να επηρεάσουν το λειτουργικό περιβάλλον των ΜΚΟ είναι:

- το νομικό τους πλαίσιο (εγγραφή σε σχετικά μητρώα, προαπαιτούμενα για την υποβολή προτάσεων, κ.λπ.),
- η φορολογική πολιτική (π.χ στην τοπική φιλανθρωπία, κ.λπ.): η συνεργασία με άλλες ΜΚΟ,
- οι δημόσιες διαβουλεύσεις και πληροφορίες,
- ο συντονισμός (ρόλος κυβερνήσεων, συντονισμός των δραστηριοτήτων των ΜΚΟ)
- και η επίσημη υποστήριξη (κυβερνητική χρηματοδότηση, επίσημες συμβάσεις).

Παραδοσιακά, η γαλλική και βρετανική κυβέρνηση συνεργάζονται σε επίσημη βάση με τις ΜΚΟ για ζητήματα και πολιτικές που αφορούν αναπτυσσόμενες χώρες. Αντίθετα, η συνύπαρξη ΜΚΟ-κράτους στις λατινοαμερικανικές χώρες (Κολομβία, Βραζιλία κ.α) εδράζεται περισσότερο σε μια συμμετοχική διεργασία για την εξέταση ζητημάτων όπως η υγεία, η εκπαίδευση, οι υποδομές κλπ. Αυτές οι χώρες βρίσκονται σε διαδικασίες καθιέρωσης κανονιστικού πλαισίου προκειμένου να διασφαλιστεί η διαφάνεια στις σχέσεις μεταξύ των δύο. Στις Η.Π.Α., πάλι, ο γενικότερος νέο-φιλελευθερισμός του πολιτικού συστήματος οδηγεί τις κυβερνήσεις να παρέχουν ακώλυτα επιχορηγήσεις προς τις ΜΚΟ, να συνάπτουν μαζί τους συμβάσεις για έρευνα και να αποδέχονται τη συμμετοχή τους στις διαβουλεύσεις για ζητήματα πολιτικής.

Στην Ελλάδα, τα πράγματα διαφοροποιούνται αισθητά. Χωρίς να ελλείπουν και οι θετικές προοπτικές, οι σχέσεις μεταξύ ΜΚΟ και κράτους είναι ελλειμματικές και

συχνά προβληματικές. Κατά κύριο λόγο εξαρτώνται και καθορίζονται από την ιδεολογία του κυβερνώντος κόμματος, το πλέγμα των νόμων, τα αρτηριοσκληρωτικά χαρακτηριστικά της Δημόσιας Διοίκησης, τη δύναμη των ΜΜΕ κλπ. Κι αυτό γιατί στην Ελλάδα ελλείπει μια ολοκληρωμένη θεσμοθετημένη πολιτική για τις ΜΚΟ.

Κύριο χαρακτηριστικό της πολιτικής έναντι των ΜΚΟ είναι η επιλεκτική χρηματοδότηση, η επιβολή βαριάς φορολογίας στις χορηγίες (άρα η εξάρτηση από κρατικούς πόρους), η περιορισμένη αξιοποίηση στη διαβούλευση. Αρκετοί μιλούν για ένα είδος πατερναλισμού, μια τάση ελέγχου και χειραγώγησης της κοινωνίας που φαίνεται να παραβιάζει τις αρχές της ισονομίας.

Συχνά, λοιπόν, κράτος και ΜΚΟ έρχονται σε σύγκρουση δημιουργώντας σύγχυση προσανατολισμού και αξιών της κοινωνίας και μάλιστα της νεολαίας.

Δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί επίσης ότι η Ελλάδα ήδη από το 1998-1999 αποτελεί μέρος της «οικογένειας των δωρητών» του ΟΟΣΑ, πράγμα που σημαίνει ότι έχει δεσμευτεί για την ανάληψη συγκεκριμένων διεθνών συμβατικών υποχρεώσεων. Υποχρεούται ετησίως να διαθέτει ένα *minimum* ποσοστό της τάξης του 0,2% του ΑΕΠ της στην παροχή βοήθειας προς τις αναπτυσσόμενες χώρες. Η διοχέτευση αυτής της βοήθειας γίνεται μέσω των ΜΚΟ οι οποίοι στο πλαίσιο της νεοσυσταθείσας Υπηρεσίας Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας (ΥΔΑΣ) χρηματοδοτούν τις δράσεις τους και συντονίζονται αποτελεσματικότερα.

Συμπερασματικά, η ανάλυση των σχέσεων ΜΚΟ- κράτους/ υπερεθνικών οργανισμών εδράζεται σε τρία επίπεδα: το εθνικό, το περιφερειακό και το διεθνές. Στο πρώτο επίπεδο η ανάλυση διαφοροποιείται ανάλογα με την εκάστοτε ΜΚΟ και την εκάστοτε χώρα. Σε γενικές γραμμές, οι ΜΚΟ σήμερα αρχίζουν να θεωρούνται διακριτοί νομιμοποιημένοι φορείς δράσης που υλοποιούν εναλλακτικά, μοντέλα πολιτικής σε σχέση με αυτά των κρατών (Σκλιας, 2000). Το βαθμό συνεργατικής συμπεριφοράς μεταξύ των δύο καθορίζει μια σειρά παραγόντων, όπως ο βαθμός δημοκρατικότητας της χώρας, η γραφειοκρατία, η ύπαρξη ή μη δικτύου πελατειακών σχέσεων, η δύναμη των ΜΜΕ, ο βαθμός συγκεντρωτισμού του τομέα δημόσιας διοίκησης της χώρας κ.α.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, η ύπαρξη παρόμοιων προβλημάτων και η έλλειψη μιας ολοκληρωμένης κανονιστικής κρατικής πολιτικής για ζητήματα ΜΚΟ δεν της επέτρεπαν για πολλά χρόνια να αναπτυχθούν στο βαθμό που θα ήθελαν. Την τελευταία οκταετία, όμως, οι διεθνείς εξελίξεις, η ανάληψη συμβατικών υποχρεώσεων της Ελλάδας στα πλαίσια του ΟΟΣΑ αλλά και η συνεχώς αυξανόμενη δυναμική των ίδιων των ΜΚΟ δημιούργησαν θετικές προοπτικές καθιστώντας πια το μέλλον των ελληνικών ΜΚΟ πολλά υποσχόμενο.

Σε περιφερειακό επίπεδο, οι ΜΚΟ - ανάλογα με τη φύση, την ισχύ, την αποδοχή ή την αναγνωρισιμότητά τους- είναι σε θέση να ασκούν πιέσεις (lobbying) δημιουργώντας ενώσεις, διαύλους επικοινωνίας και δίκτυα που, με τη σειρά τους, τους ανατροφοδοτούν και τους στηρίζουν. Μέσα στα πλαίσια τέτοιων σχηματισμών οι ΜΚΟ μπορούν να συντονίζουν καλύτερα τις δράσεις τους, να προσδιορίζουν σαφέστερα τις προτεραιότητές τους, να έχουν πληρέστερη πληροφόρηση για τις ανάγκες και τις απαιτήσεις των ομάδων- στόχων και τελικά να αξιώνουν ένα υψηλότερο βαθμό αποδοτικότητας και αποτελεσματικότητας.

Τέλος, σε συστημικό επίπεδο - και ειδικότερα στα πλαίσια του συστήματος του των Η.Ε. - τα όποια εμπόδια κρατικής φύσεως και προέλευσης εξαφανίζονται, αφήνοντας έτσι το πεδίο σε μια διεργασία περισσότερο συμμετοχική, σε μια συνεργασία περισσότερο υπερεθνική (υπερ-κρατική) και μια δράση περισσότερο προσανατολισμένη στους πραγματικούς στόχους του ανθρωπισμού.

β. Συμπράξεις των ΜΚΟ με το κράτος και τους φορείς κεντρικής και περιφερειακής διοίκησης

Η νέα σχέση Κράτους – ΜΚΟ

Βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη μίας ουσιαστικής σύμπραξης ΜΚΟ-Κράτους είναι η εγκατάλειψη του παραδοσιακού ρόλου τόσο του Κράτους όσο και των ΜΚΟ, ή αλλιώς η μετεξέλιξή τους.

Για το μεν Κράτος, ο νέος ρόλος το θέλει να εγκαταλείπει την έννοια της Κυβέρνησης και να οδηγείται στην έννοια της Διακυβέρνησης. Ουσιαστικά, από τη παραδοσιακή συγκεντρωτική αντίληψη του κράτους-μονοπωλίου της εξουσίας περνάμε σε μια πιο αποκεντρωμένη αντίληψη που θέλει το κράτος βασικό εταίρο και συνδιαχειριστή του δημόσιου συμφέροντος σε συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα και τις ΜΚΟ.

Για τις δε ΜΚΟ, απαιτείται η υπέρβαση του παραδοσιακού “ ανακουφιστικού” ρόλου (relief NGO) και η σταδιακή μετάβαση σε ένα νέο ρόλο, αυτό της “αναπτυξιακής” ΜΚΟ. Σε αυτό το στάδιο, αλλιώς λεγόμενο και ως ΜΚΟ τρίτης γενιάς, η κοινωνία των πολιτών επιχειρεί ποιοτικές θεσμικές αλλαγές στη τοπική, εθνική και παγκόσμια πολιτική διαδικασία.

Η νέα σχέση του Κράτους με την κοινωνία πολιτών αποτελεί το βασικό χαρακτηριστικό της Διακυβέρνησης (Governance). Σε αντίθεση με την παραδοσιακή έννοια της κυβέρνησης σε μια αντιπροσωπευτική δημοκρατία, που αναπαρίσταται γραφικά με μια πυραμίδα που στη βάση της βρίσκεται το εκλογικό σώμα/λαός και στην κορυφή η εκλεγμένη κυβέρνηση που εκπροσωπεί αποκλειστικά την νόμιμη έκφραση της οργανωμένης κοινωνίας, στην οπτική της Διακυβέρνησης χωρίς να

αμφισβητείται η πρωτοκαθεδρία της νόμιμα εκλεγμένης κυβέρνησης προστίθενται στην αλυσίδα των διαδικασιών της δημόσιας απόφασης και οι άλλοι πόλοι/χώροι των σύγχρονων κοινωνιών.

Εάν το ζητούμενο στις κοινωνίες του 21^{ου} αιώνα είναι η ανάδειξη στο επίκεντρο του πολίτη, τότε μια σειρά νέοι θεσμοί και διαδικασίες πρέπει να εφευρευθούν και να ενδυναμωθούν. Οι θεσμοί μπορεί να είναι είτε α) επίσημοι με μετακύλιση δημόσιας εξουσίας που δεν ανήκει όμως στο κράτος πχ. σε *Ανεξάρτητες Διοικητικές Αρχές* (ΕΣΡ, Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων, Συνήγορος του Πολίτη, Επιτροπή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων κ.ά.) είτε β) ημιεπίσημοι, χωρίς δημόσια εξουσία αλλά με μερική ρυθμιστική αρμοδιότητα (φορείς κοινωνικού διαλόγου εργοδοτών - εργαζομένων), είτε συμβουλευτικοί (όργανα διαβούλευσης με ΜΚΟ και Κοινωνία Πολιτών), είτε άτυποι (citizen juries, φόρουμ πολιτών).

Οι διαδικασίες μπορεί να είναι διαδικασίες ηλεκτρονικής ψηφοφορίας και δημόσιας διαβούλευσης, τοπικά δημοψηφίσματα, προκριματικές εκλογές με ανοικτή κάλπη για την ανάδειξη υποψηφίων στα κόμματα κ.ά. Σε αυτό ακριβώς το σημείο αναδεικνύεται και η κρίσιμη διαφορά της Διακυβέρνησης (Governance) από την κλασική λογική της κυβέρνησης / διοίκησης (Government). Αντίστοιχα, η e-Governance ή Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση προϋποθέτει την ανάπτυξη μορφών ηλεκτρονικής Δημοκρατίας (e-Democracy) που θα συμπληρώσουν ή ακόμη θα «περικυκλώσουν» δημιουργικά τις παραδοσιακές μορφές της αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας αλλά και θα αναπτύξουν τη δυνατότητα συμμετοχής των πολιτών σε ολόκληρη την αλυσίδα της νομοπαρασκευαστικής διαδικασίας (Δημόσια Διαβούλευση για προτεινόμενα νομοσχέδια, δυνατότητα προτάσεων νομοσχεδίων, Διαδικτυακές Πύλες Διαφάνειας Δημόσιων Πολιτικών με διαχείριση από τις ΜΚΟ, κ.ά.).

γ. Η κοινωνική διαβούλευση ως αναγκαίος όρος γένεσης και ανάπτυξης ΜΚΟ και διαμόρφωσης σχέσεων ΜΚΟ και Κράτους

Όλο και συχνότερα ακούγεται πλέον ο όρος «κοινωνική διαβούλευση». Περί τίνος όμως ακριβώς πρόκειται;

Ουσιαστικά, η δημόσια κοινωνική διαβούλευση προτείνει ένα πρότυπο διοίκησης στο κέντρο του οποίου βρίσκεται η σχέση της διοίκησης με τους ενεργούς πολίτες είτε αυτοί δρουν μεμονωμένα, είτε – συχνότερα – μέσα από οργανωμένες ομάδες. Μέσα από τη διαβούλευση οι πολίτες όχι μόνο αποκτούν και διαμορφώνουν άποψη για τα ζητήματα που αφορούν την κοινωνία, αλλά και εντάσσονται σε μία διαδικασία διαρκούς μάθησης.

Στην περίπτωση που εξετάζουμε, γίνεται λόγος για το ρόλο της κοινωνικής διαβούλευσης στη δημιουργία και ανάπτυξη των ΜΚΟ. Γίνεται επίσης λόγος για τη συμμετοχή της κοινωνικής διαβούλευσης στη διαμόρφωση των σχέσεων μεταξύ ΜΚΟ και Κράτους.

Ιδιαίτερα χρήσιμη αποδεικνύεται η κοινωνική διαβούλευση για τη σωστή λειτουργία των ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται κυρίως στην Περιφέρεια, καθώς βοηθά με τρόπο ουσιαστικό στην παροχή/ανταλλαγή τεχνογνωσίας, εμπειριών και επιστημονικής γνώσης μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων.

Μέσω την κοινωνικής διαβούλευσης, του ανοιχτού δηλαδή διαλόγου και της ουσιαστικής επικοινωνίας θα μπορούσε ενδεχομένως να καταρριφθεί η – συχνά εδραιωμένη – αντίληψη ότι οι εθελοντικές οργανώσεις δεν αποτελούν τίποτα περισσότερο από μία πηγή δωρεάν εργατικού δυναμικού και αυτό σε μία περίοδο που χαρακτηρίζεται από υψηλά ποσοστά ανεργίας.

δ. Η οικονομική ανεξαρτησία ως συστατικός παράγοντας κατοχύρωσης πολιτικής αυτονομίας των ΜΚΟ (visibility – credibility)

Ένα από τα στοιχεία που εξασφαλίζουν την αυτονομία της δράσης των ΜΚΟ είναι η οικονομική τους ανεξαρτησία. Είναι ευνόητο πως όσο λιγότερο οι ΜΚΟ εξαρτώνται οικονομικά από την δημόσια διοίκηση ή τον ιδιωτικό τομέα, τόσο ευκολότερη είναι η ελεύθερη διατύπωση των απόψεων των ομάδων που εκπροσωπούν. Στην πράξη, κάθε οργάνωση έχει σαφή πολιτική χρηματοδότησης με την οποία καθορίζει από ποιες πηγές θα δέχεται οικονομική ενίσχυση διαβαθμίζοντας με τον τρόπο αυτό και την ανεξαρτησία δράσης της.

Συγκεκριμένα, η πιο συνηθισμένη πηγή εσόδων ΜΚΟ που έχουν τη νομική μορφή σωματείου είναι οι συνδρομές των μελών και οι δωρεές ιδιωτών. Τα μέλη έχουν αυτόματα δικαίωμα συμμετοχής στις γενικές συνελεύσεις του σωματείου και υποψηφιότητας στο διοικητικό συμβούλιο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας οργάνωσης είναι η Διεθνής Αμνηστία¹. Παράλληλα, σε ΜΚΟ που έχουν συστηθεί με τη μορφή αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρίας, οι συνδρομές δεν προέρχονται από «μέλη» αλλά από «δωρητές».

Για την εξεύρεση τέτοιων πόρων οι ΜΚΟ έχουν αναπτύξει μια σειρά προγραμμάτων όπως το face to face². Μέλη των ΜΚΟ ενημερώνουν τους πολίτες για το έργο της ΜΚΟ με σκοπό την εξεύρεση πάγιων τακτικών δωρητών. Η δωρεά τους μπορεί να είναι τακτική, δηλαδή να δίνεται κάθε χρόνο, έκτακτη, δηλαδή να δίνεται με κάποια αφορμή ή και έσχατη, όπως η δωρεά μετά θάνατο.

¹ <http://www.amnesty.org.gr/actnow/donate.htm>

² <http://www.amnesty.org.gr/jobs.htm>

Ο αντίστοιχος αμερικανικός τρόπος εξεύρεσης πόρων, που όμως δεν εφαρμόζεται στην Ευρώπη, είναι το *payrole deduction programme*, γνωστό και ως εταιρικό πακέτο. Η United Way, οργάνωση ομπρέλα των ΜΚΟ, συγκεντρώνει χρήματα από εταιρίες και χρηματοδοτεί τοπικές πρωτοβουλίες ανθρωπιστικού χαρακτήρα³. Παρουσιάζει ένα θεματικό μενού στο προσωπικό των εταιριών και το προσωπικό δεσμεύεται να κρατά η ΜΚΟ ένα συγκεκριμένο ποσό από το μισθό του κάθε μήνα. Τέλος, η εταιρία δεσμεύεται να δίνει στη United Way το συνολικό ποσό που θα πληρώνουν οι εργαζόμενοι της.

Μια άλλη μορφή χρηματοδότησης είναι οι δωρεές (*major donors*) ή συγκεκριμένα προγράμματα εξεύρεσης πόρων ανάλογα με τη στρατηγική της κάθε οργάνωσης. Βασική διαφορά μεταξύ της Ελλάδας και άλλων χωρών είναι οι φοροαπαλλαγές στους πολίτες που κάνουν τέτοιου τύπου δωρεές. Στην Ελλάδα η υψηλή δωρεά μπορεί να θεωρηθεί ακόμα και αντικίνητρο. Το ποσοστό πηγαίνει στο Υπουργείο Πολιτισμού που όμως δεν το ανακατανέμει στις αντίστοιχες οργανώσεις αλλά χρηματοδοτεί ανάλογα με την κρίση του.

Εκτός από τους προαναφερθέντες τρόπους, υπάρχει μια σειρά επιλογών χρηματοδότησης η οποία είναι οριακή και συχνά δημιουργεί αμφιβολίες για το βαθμό επιρροής των συγκεκριμένων χρηματοδοτών στην πολιτική της ΜΚΟ. Σκόπιμο είναι να ειπωθεί ότι όλοι οι τρόποι χρηματοδότησης που θα αναφερθούν έχουν απορριφθεί από ΜΚΟ που επιδιώκουν τη μεγαλύτερη δυνατή ανεξαρτησία και διαφάνεια των πόρων τους όπως η Διεθνής Αμνηστία.

Η χορηγία από ιδιωτικές εταιρίες συχνά ενέχει τον κίνδυνο η ΜΚΟ να έχει περιορισμένη δυνατότητα άσκησης κριτικής για τον οικονομικό, κοινωνικό αντίκτυπο της δραστηριότητας της συγκεκριμένης εταιρίας στο σύνολο. Για το λόγο αυτό πολλές ΜΚΟ δε δέχονται ποσό χρηματοδότησης μεγαλύτερο από ένα ποσοστό του προϋπολογισμού της οργάνωσης από μια μόνο πηγή.

Οι κυβερνητικοί πόροι είναι άλλη μια πηγή χρηματοδότησης που θεωρείται από πολλούς ότι δεσμεύει την ανεξάρτητη δράση των ΜΚΟ. Υπάρχουν αρκετές ΜΚΟ που επιχορηγούνται μέσω αναπτυξιακής συνεργασίας με το Υπουργείο Εξωτερικών και συχνά εξυπηρετούν τους εθνικούς στόχους εξωτερικής πολιτικής. Αρκετές οργανώσεις καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος του προϋπολογισμού τους από κρατικές επιχορηγήσεις.

Το κυριότερο ζήτημα που προκύπτει από αυτού του τύπου τις χρηματοδοτήσεις είναι αν το κράτος ελέγχει το έργο των ΜΚΟ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ελέγ-

³ http://www.uwgift.org/plgive_main.jsp? WebID=GL2002-0020

χου είναι η USAid⁴ η οποία χρηματοδοτείται σχεδόν αποκλειστικά από την κυβέρνηση των ΗΠΑ και διαχειρίζεται την ανθρωπιστική βοήθεια π.χ στο Ιράκ.

Μια νέα τάση είναι η σύσταση ΜΚΟ από άτομα του κυβερνητικού χώρου για την ενίσχυση του πολιτικού προφίλ τους. Η τακτική αυτή θα πρέπει να εξετάζεται με προσοχή.

Η παροχή υπηρεσιών επί πληρωμή, όπως η διοργάνωση σεμιναρίων ή εκπαιδευτικών προγραμμάτων, αποτελεί τρόπο αυτοχρηματοδότησης των ΜΚΟ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας οργάνωσης είναι το FAIR TRADE⁵, που στοχεύει σε εμπόριο με μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα και αυτοχρηματοδοτείται πωλώντας συγκεκριμένα προϊόντα.

Το cause related marketing είναι ένας ακόμη τρόπος έμμεσης χρηματοδότησης μέσω της οικονομικής δραστηριότητας εταιριών⁶. Για παράδειγμα από κάθε πώληση προϊόντος γαλακτοκομικής εταιρείας που έχει στη συσκευασία το πάντα, το WWF λαμβάνει κάποιο σχετικό ποσοστό.

Η Ελληνική περίπτωση

Η λειτουργία των ΜΚΟ στην Ελλάδα στηρίζεται στο συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι καθώς και στην «αποχή» του κράτους από το χώρο της συλλογικής δράσης και οργάνωσης. Ο χαρακτήρας, η έννοια και ο τρόπος λειτουργίας και συμμετοχής στους στο δημόσιο βίο δεν έχει προσδιοριστεί ούτε νομικά ούτε διοικητικά αλλά διαμορφώνεται πολιτικά και στην πράξη. Με αυτό τον τρόπο ενισχύονται οι απόψεις περί του «θολού τοπίου» ως προς τη λειτουργία των ΜΚΟ στη χώρα και περί απροσδιοριστίας και περιορισμένης διαφάνειας στην παρεμβατική τους συμμετοχή στην πολιτική διακυβέρνηση. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και στα Υπουργεία που αναπτύσσουν στενές σχέσεις συνεργασίας με ΜΚΟ (Εξωτερικών, Περιβάλλοντος, Παιδείας, Πολιτισμού κλπ) δεν έχει προσδιοριστεί η έννοια των ΜΚΟ, και η συνεργασία τους στηρίζεται σε τεχνικά χαρακτηριστικά.

Η ανεξαρτησία και η αυτοτέλεια των ΜΚΟ με αυτόν τον τρόπο πολύ εύκολα μπορεί να απειληθεί για τους εξής, κυρίως, λόγους:

- πρώτον δεν εξασφαλίζει τη διαφάνεια στην επιλογή της ΜΚΟ που θα συμβουλευτεί για ένα ζήτημα,

4 www.usaid.gov/

5 www.fairtrade.org.uk/

6 www.anthropos.gr/sponsors.asp?pg=4&rpp=10&Section=8 - 30k

- δεύτερον δεν κατοχυρώνει την ανεξαρτησία της ΜΚΟ από τις επιλογές του κρατικού φορέα,
- και τέλος, ενέχει τον κίνδυνο της μη διαφοροποίησης της ΜΚΟ από τις λειτουργίες κρατικής πολιτικής.

ε. Θεσμικά κριτήρια ανεξαρτησίας – Η κατοχύρωση του ρόλου και της θέσης των ΜΚΟ - Η πρόκληση της επικείμενης Συνταγματικής αναθεώρησης

Όπως ήδη αναφέραμε, η λειτουργία των ΜΚΟ στηρίζεται στην αρχή του συνεταιρίζεσθαι ενώ η ανεξαρτησία τους από το κράτος στην «αρνητική» εγγύηση για αποχή του κράτους από τον χώρο της συλλογικής οργάνωσης και δράσης.

Η επικείμενη συνταγματική αναθεώρηση ανοίγει ωστόσο νέους ορίζοντες για μια περαιτέρω ενδυνάμωση της θέσης της Κοινωνίας των Πολιτών σε μια δημοκρατικά προσηλωμένη ελληνική κοινωνία όπου θα δοθούν περισσότερα θεσμικά κίνητρα για συμμετοχή στην πολιτική διακυβέρνηση. Η κατοχύρωση της θέσης και του ρόλου των ΜΚΟ στο Σύνταγμα θεωρείται σημαντική ρύθμιση η οποία θα μπορεί να προσφέρει θετικά αποτελέσματα: στην πολιτική αναγνώριση και αναβάθμιση του ρόλου των ΜΚΟ, στην συσπείρωση οργανώσεων και την ανάδειξη της δυναμικής τους, στην «αναγόρευση της κοινωνίας των πολιτών σε αυτοτελές προστατευτέο δημόσιο αγαθό». Η Συνταγματική ενίσχυση του σημαντικού και δυναμικού ρόλου των ΜΚΟ μπορεί κάλλιστα να συμβάλει στην ενίσχυση της συμμετοχικής δημοκρατίας, **στην προστασία των δικαιωμάτων και στην ανανέωση του πολιτικού συστήματος.**

Η συνταγματική αναθεώρηση δεν θα έπρεπε να παραβλέπει τόσο τις αλλαγές στις κοινωνικές απαιτήσεις όσο και τις ανάγκες του σύγχρονου συστήματος διακυβέρνησης. Η συνταγματική κατοχύρωση της Κοινωνίας των Πολιτών θα ήταν απόλυτα συμβατή με τις εθνικές ανάγκες καθώς και με τις διεθνείς εξελίξεις. Η μετατόπιση του δημοκρατικού παραδείγματος από ένα «αντιπροσωπευτικό σύστημα» σε μια «συμμετοχική δημοκρατία» θα μπορούσε να ενισχυθεί με την κατοχύρωση της θέσης της Κοινωνίας των Πολιτών. **Ωστόσο, όσο το κράτος επιβαρύνεται με την ευθύνη της ενίσχυσης της κοινωνίας των πολιτών στην διαβούλευση τόσο αποτελεί επιτακτικότερη ανάγκη η ρύθμιση των προϋποθέσεων και εγγυήσεων για την αποτελεσματικότητα και την ανεξαρτησία των ΜΚΟ.**

Είναι όμως σαφές ότι στο Σύνταγμα δεν υπάρχει δυνατότητα λεπτομερειακής ρύθμισης όλων των θεσμικών ζητημάτων που άπτονται της ανεξαρτησίας και αυτοτέλειας της δράσεις των ΜΚΟ, ωστόσο μια συνταγματική αναφορά θα διεύρυνε την κοινωνία των πολιτών και θα ενίσχυε περαιτέρω δράσεις και πρωτοβουλίες, οι οποίες θα αναγνώριζαν το ρόλο και την θέση της Κοινωνίας των Πολιτών στη διακυβέρνηση της πολιτείας.

Δ. Συμμετοχή των ΜΚΟ στα νέα μοντέλα πολιτικής διακυβέρνησης

α. Η Διακυβέρνηση ως Συλλογική Δράση

Η θεσμική ελευθερία μπορεί να διακριθεί στις διαστάσεις της θετικής και αρνητικής εκπλήρωσης κοινωνικών και ατομικών δικαιωμάτων. Σύμφωνα με τη θεωρία των ομάδων συμφερόντων, οι δημοκρατικές αρχές ενός κοινωνικο-πολιτικού συστήματος, στις σύγχρονες δημοκρατίες, εκπληρώνονται μέσω της διαδικασίας της ψηφοφορίας, της ανεπίσημης ή άτυπης προσωπικής επαφής μεταξύ πολίτη και αξιωματούχου – γραφειοκράτη ή νομοθέτη/βουλευτή, ή τέλος, διαμέσου της κοινωνικο – πολιτικής δραστηριοποίησης και της συμμετοχής σε διαδικασίες μεταβίβασης αιτημάτων, προώθησης συμφερόντων, παραγωγής απόψεων, σκέψης .

Η σημασία των ΜΚΟ και της συλλογικής δράσης γενικότερα, έρχεται αφενός μέσα από την περιορισμένη επάρκεια των άλλων μορφών συμμετοχής (ψηφοφορία, προσωπική επαφή) και αφετέρου από τα ίδια τα πλεονεκτήματα της συλλογικής δράσης. Σε ότι αφορά τη διαδικασία της ψηφοφορίας, είναι σημαντικό να φωτιστούν ορισμένα σημεία, που την καθιστούν σημαντική πλην όμως ανεπαρκή οδό εκπλήρωσης της δημοκρατίας – ικανοποίησης της βούλησης. Ο Πίνακας 1, παρουσιάζει έξι (6) διαφορετικές μορφές συμμετοχής των πολιτών σε 5 διαφορετικά κράτη.

Πίνακας 1: Μορφές Συμμετοχής σε 5 κράτη ⁷

ΜΟΡΦΕΣ ΣΥΜ-ΜΕΤΟΧΗΣ	Η.Π.Α.	ΓΕΡΜΑΝΙΑ	ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ	ΓΑΛΛΙΑ	ΡΩΣΙΑ
Εκλογική Συμμετοχή	49 %	82 %	72 %	68 %	64 %
Εργασία σε κόμμα ή υποψήφιο	27 %	9 %	8 %	-	9 %
Συνεργασία για την λύση ενός προβλήματος	34 %	12 %	14 %	-	-
Επαφή με τοπικούς άρχοντες	24 %	-	21 %	-	27 %
Απλή διατύπωση αιτήματος	70 %	55 %	75 %	51 %	27 %
Συμμετοχή σε διαδήλωση	15 %	25 %	13 %	21 %	4 %

Όπως φαίνεται στον παραπάνω πίνακα, το χαμηλότερο ποσοστό συμμετοχής στην εκλογική διαδικασία, το κατέχουν οι ΗΠΑ σε αντίθεση με τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Μ Βρετανία και τη Ρωσία, όπου τα ποσοστά είναι 68 %, 82 %, 72 % και 64 % αντίστοιχα. Με μια πρόχειρη ματιά, μόνο από την πρώτη γραμμή, θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι οι Ευρωπαίοι πολίτες, καθότι ψηφίζουν περισσότερο από ότι οι Αμερικανοί πολίτες, είναι και περισσότερο ενεργοί πολιτικά. Κοιτάζοντας όμως στις αμέσως επόμενες γραμμές, παρατηρούμε ότι σε θέματα όπως η εργασία σε κόμμα ή σε υποψήφιο, οι Αμερικανοί πολίτες συμμετέχουν τρεις φορές (27 %) περισσότερο από ότι οι Ευρωπαίοι. Το ίδιο συμβαίνει και σε θέματα, όπως συνεργασία για την λύση ενός προβλήματος, που θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι ενώ είναι κρισιμότερο κοινωνικά, δε κινητοποιεί πολύ περισσότερους από 1 στους 8 Ευρωπαίους (12% – 14%), παρόλο που στις ΗΠΑ, δραστηριοποιεί περίπου 1 στους 3 (34%). Παρομοίως, και στα ζητήματα διατύπωσης αιτήματος, οι πολίτες των ΗΠΑ, κατέχουν το μεγαλύτερο ποσοστό, μετά τη Μεγάλη Βρετανία. Στις ΗΠΑ ψηφίζουν λιγότερο από ότι οι Ευρωπαίοι, οι Αμερικανοί πολίτες όμως συμμετέχουν περισσότερο σε πολιτικές διαδικασίες όπως είναι η εργασία σε κόμμα ή η συνεργασία για ένα πρόβλημα. Συνεπώς, εξάγεται το συμπέρασμα ότι, το ποσοστό εκλογικής συμμετοχής δεν είναι απόλυτος δείκτης πολιτικής απάθειας ή πολιτικής δραστηριότητας και ενδιαφέροντος, αλλά και ότι η ψηφοφορία από μόνη της δεν είναι η μοναδική “δημοκρατική υποχρέωση” των πολιτών.

⁷ Almond G. et al. *Comparative Politics Today* (New York : Longman 2000).

β. Η συμβολή της θεωρίας του «Τρίτου Δρόμου» σε ένα νέο μοντέλο κομματικής οργάνωσης και διακυβέρνησης

Η θεωρία του «Τρίτου Δρόμου» προέκυψε ως μια «δημόσια φιλοσοφική απάντηση» ή αλλιώς μια «νέα μεσαία λύση μεταξύ της κείνσιανού τύπου σοσιαλδημοκρατίας από τη μια πλευρά και του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού από την άλλη.»

Στοχεύοντας στον εκσυγχρονισμό και την ανανέωση της συμβατικής σοσιαλδημοκρατίας, βρήκε ιδιαίτερη απήγηση και αφομοιώθηκε με εθνικές παραλλαγές στους Νέους Εργατικούς της Μ. Βρετανίας, το γερμανικό SPD, το νορβηγικό Εργατικό Κόμμα, τους Σουηδούς Σοσιαλιστές καθώς και στα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα του ευρωπαϊκού νότου, συμπεριλαμβανομένου του ΠΑ.ΣΟ.Κ. Το τρίπολο «λιγότερο κράτος, λιγότερη αγορά, περισσότερη Κοινωνία των Πολιτών» ή η συμπερίληψη αρχών του κοινοτισμού προς το πρότυπο μιας «καλής κοινωνίας», στην ουσία αναδιατύπωσε το πολιτικό και αξιακό περιεχόμενο της συμμετοχικής διαβουλευτικής δημοκρατίας ως εναλλακτικού μοντέλου διακυβέρνησης.

Παρ' ό,τι οι θεωρητικοί υποστηρικτές του Τρίτου Δρόμου δεν εξειδικεύουν το όραμά τους σε ό,τι αφορά στην ενδεχόμενη μεταρρύθμιση των πολιτικών φορέων της σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατίας, δηλ. των κομμάτων, αφήνουν να εννοηθεί ότι ο εμποτισμός τους από την οικοδόμηση συνεργατικών σχέσεων με την Κοινωνία των Πολιτών θα δημιουργήσει νέες - ευεργετικές για τη συμμετοχή του πολίτη και την ποιότητα της δημοκρατίας - προοπτικές. Όπως αναφέρει και ο Giddens, η διεύρυνση της δημόσιας σφαίρας από το κράτος πρέπει να λάβει δύο κατευθύνσεις, αφενός της περισσότερης διαφάνειας και ανοικτότητας και αφετέρου της μεταρρύθμισης της δημοκρατικής διαδικασίας, «πέρα από τη διαδικασία της ψηφοφορίας, μέσα από την τοπική και άμεση δημοκρατία και τα ηλεκτρονικά δημοψηφίσματα».

Έτσι, αντλώντας από το οπλοστάσιο της δημοκρατικής θεωρίας και της μετανεωτερικής πραγματικότητας (παγκόσμια διακυβέρνηση, ΜΚΟ, κοινωνικά fora, κινήματα, κοινοτισμός, ηλεκτρονική δημοκρατία, νέος τοπικισμός) υποστηρίζεται ότι είναι εφικτή η εκχώρηση εξουσιών σε δημοκρατικές και αυτοδιοικούμενες ενώσεις, όπως οι ΜΚΟ, τα τοπικά σωματεία, οι μικρές επιχειρήσεις, οι θρησκευτικές ενώσεις, οι περιβαλλοντικές, ανθρωπιστικές κλπ οργανώσεις υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις πολιτικής οργάνωσης, όπως ο πλουραλισμός, η επιδίωξη συναινετικών λύσεων, και η ανεμπόδιστη πρόσβαση στην πληροφορία για τους πολίτες. Άλλοι δίνουν έμφαση στις ελεγκτικές και διορθωτικές ιδιότητες των ενώσεων πολιτών έναντι στο κυβερνητικό έργο κατά το πρότυπο του κοινοτισμού. Άλλοι προτάσσουν το δημοψήφισμα και τις κινήσεις πολιτών ως ενδεδειγμένες λύσεις περισσότερης κυβερνητικής διαφάνειας, πολιτικής υπευθυνότητας, εκπαίδευσης και συμμετοχής των πολιτών σε δημοκρατικές πρακτικές.

Συμπερασματικά, ο Τρίτος Δρόμος αποτέλεσε τη νομιμοποιητική βάση πάνω στην οποία οι προγραμματικές αλλαγές συνοδεύτηκαν από αλλαγές στην εσωτερική οργάνωση των κομμάτων όπως η εισαγωγή συμμετοχικών και διαβουλευτικών μηχανισμών μέσω διεύρυνσης του δικαιώματος ψήφου σε μη-μέλη, η συμμετοχή κοινωνικών εταίρων και ΜΚΟ σε συζητήσεις και στη διαμόρφωση πολιτικών προτάσεων, η δημιουργία νέων πολυσυλλεκτικών τομεακών οργανώσεων και τα δημοψηφίσματα.

Ε. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

α. Η ασθενική Κοινωνία των Πολιτών στην Ελλάδα

Δεν είναι λίγοι αυτοί που ισχυρίζονται ότι ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών θα είναι στον 21^ο αιώνα εξίσου σημαντικός με το ρόλο του έθνους-κράτους τον 20^ο αιώνα. Άλλωστε μια ανεπτυγμένη κοινωνία των πολιτών θεωρείται θεμέλιο μιας δημοκρατικής πολιτείας και θωράκιση απέναντι στη κυριαρχία μιας μόνο ομάδας.

Στην ελληνική θεσμική πραγματικότητα, αυτό επιτυγχάνεται με τη συνταγματική κατοχύρωση της συμμετοχής του πολίτη στο άρθρο 5 του Συντάγματος 1975/86/2001, όπου διασφαλίζεται το δικαίωμα των πολιτών να συμμετέχουν στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας.

Πραγματοποιώντας μια σύγκριση ανάμεσα στην ελληνική κοινωνία των πολιτών και σε αυτή των χωρών της Ευρώπης, η πρώτη εξακολουθεί να φέρει συμπτώματα εμφανούς υστέρησης ως αποτέλεσμα της πελατειοκρατίας και ενός ιδιότυπου κορπορατισμού που επικαθορίζουν τη σχέση των ομάδων πίεσης με το ελληνικό κράτος.

Την περίοδο που ακολουθεί την επιστροφή της Ελλάδας στη δημοκρατία, ο ισχυρότερος πόλος της κοινωνίας των πολιτών είναι τα συνδικάτα του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Από τα μέσα της δεκαετίας του '80 κερδίζουν έδαφος οι περιβαλλοντικές οργανώσεις, οι εθελοντικές οργανώσεις για κοινωνική πρόνοια και βοήθεια προς μετανάστες και πρόσφυγες. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 υπάρχει τάση μείωσης συμμετοχής των πολιτών σε κομματικές οργανώσεις και μεγαλύτερη ικανότητα αυτοοργάνωσης κοινωνικών συμφερόντων και ενδιαφερόντων.

Όπως προαναφέρθηκε σημείο εξέλιξης και προόδου στη σχέση ΜΚΟ-ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αποτέλεσε η σύσταση της Υπηρεσίας Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας (ΥΔΑΣ) από το Υπουργείο εξωτερικών με βάση το Ν.2731/99. Στόχος αυτού του εξειδικευμένου φορέα είναι η επεξεργασία, προώθηση, συντο-

νισμός, εποπτεία δράσεων και προγραμμάτων τα οποία θα υλοποιούνται από φορείς της κοινωνίας των πολιτών.

Η πρωτοφανής κινητοποίηση ελληνικών ΜΚΟ για παροχή βοήθειας στα θύματα του σεισμού στη Βορειοδυτική Τουρκία το 1999 και η αντίστοιχη των τουρκικών στον καταστροφικό σεισμό στην Αθήνα ένα μήνα αργότερα («διπλωματία των σεισμών»), πιστεύεται ότι αποτέλεσε φορέα και αυθεντικό εκφραστή της – έστω και σε επίπεδο soft politics – ελληνοτουρκικής προσέγγισης. Επιπλέον, η ΝΑΤΟϊκή επέμβαση στο Κοσσυφοπέδιο αποτέλεσε άλλη μια αφορμή ενεργοποίησης εθελοντικών προσφορών Ελλήνων πολιτών που έσπευσαν να συνδράμουν κυρίως μέσω ad hoc οργανώσεων.

Σε ό,τι αφορά στον εθελοντισμό, σε μια πανευρωπαϊκή έρευνα το 2001, οι δύο στους 3 Έλληνες δήλωσαν ότι δεν συμμετέχουν σε καμία οργάνωση ή σωματείο. Ο μέσος της Ε.Ε. ήταν αντίστοιχα ένας στους δυο. Η μεγαλύτερη εθελοντική συμμετοχή της ελληνικής νεολαίας παρατηρείται στα αθλητικά σωματεία (21,2%) ενώ στις οργανώσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα η συμμετοχή φτάνει το 1,6%.

Στους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας η αθρόα εθελοντική συμμετοχή και προσφορά αποτέλεσε ένα πρωτοφανές για τα ελληνικά δεδομένα φαινόμενο, όμως η ευκαιριακότητα του γεγονότος δυσχεραίνει κάθε απόπειρα γενίκευσης και εξαγωγής ασφαλών συμπερασμάτων. Η έλλειψη άλλωστε εκπαίδευσης και ενημέρωσης σε θέματα εθελοντικής προσφοράς και η ανυπαρξία κατάλληλου θεσμικού πλαισίου αποτελούν αγκάθι στην ανάπτυξη του εθελοντισμού στη χώρα μας.

Επιπλέον, η διαπίστωση μίας τάσης των κομμάτων να αγκαλιάζουν το σύνολο της δημόσιας ζωής, μη παρέχοντας εναλλακτικές διεξόδους συλλογικής δράσης προς μια ανεξάρτητη και δυναμική Κοινωνία των Πολιτών, υπονομεύει τόσο τη λειτουργία του ελληνικού πολιτικού συστήματος όσο και την ποιότητα της δημοκρατίας. Ενισχύει έτσι τα κρούσματα δημοκρατικού ελλείμματος, οδηγώντας τη Κοινωνία των Πολιτών σε ένα «ασφυκτικό κομματικό εναγκαλισμό». Στο βαθμό που τα κόμματα παραμένουν ισχυροί μηχανισμοί με πολλά μέλη και επιρροή, η κοινωνία των πολιτών παραμένει ατροφική.

Πιστεύεται ότι οι συνθήκες ωριμάζουν και στην Ελλάδα προκειμένου να ανοίξει ένας διάλογος με στόχο την εισαγωγή ενός «τρίτου πόλου» ανάμεσα στα κόμματα και την κοινωνία, έναν ρόλο που μπορούν να υποστηρίξουν οι ΜΚΟ. Η λύση είναι η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων και εξουσιών από τα κόμματα στην κοινωνία πολιτών. Της συνειδητοποίησης δηλαδή της ανάγκης για συνεργατικότητα και εκχώρησης ρόλων στην αναδυόμενη Κοινωνία των Πολιτών, καθώς τα κόμματα συχνά αδυνατούν να μιλήσουν εκ μέρους της νεωτερικής κοινωνίας.

Σήμερα, η ανάγκη για νέες και περισσότερες μορφές έκφρασης σε μια ελληνική κοινωνία, η οποία είναι σύνθετη και κερματισμένη, είναι μεγαλύτερη όσο ποτέ. Την ουσιαστική κοινωνική αλλαγή μπορούν να επιφέρουν πολίτες ενταγμένοι σε οργανώσεις και σωματεία χωρίς να στοχεύουν στην ανάληψη εξουσίας αλλά στην επίλυση συγκεκριμένων προβλημάτων, στην προώθηση μιας νέας αντίληψης για την πολιτική, μιας αντίληψης σαφέστατα αποκεντρωμένης, τοπικής και συμμετοχικής, υπερβαίνοντας τους άκαμπτους έως δυσκίνητους και καχύποπτους μηχανισμούς του δημόσιου τομέα.

Σε ό,τι αφορά στις αδυναμίες του πολύπλευρου συστήματος των ΜΚΟ είναι σημαντικό να υπάρξει μεγάλος βαθμός διαφάνειας στις διαδικασίες λειτουργίας και στη διαχείριση των πόρων τους. Η κοινή γνώμη, έχοντας ανάγκη από θετικά αντιδοτελή μοντέλα, εξακολουθεί να βλέπει τις ΜΚΟ εξιδανικευμένα, χωρίς όμως να επιδεικνύει κριτική ωριμότητα. Ακόμη, η έλλειψη ενός θεσμικού πλαισίου παρακολούθησης της εξέλιξης των χρηματοδοτούμενων δράσεων των ΜΚΟ καθιστά απαραίτητη μια μονάδα παρακολούθησης και αξιολόγησης των έργων που υλοποιούνται.

Ένα άλλο σημείο που αξίζει προσοχή αφορά τις ανθρωπιστικές οργανώσεις στη χώρα μας. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημιούργησε το European Community Humanitarian Office (ECHO) -Γραφείο Ανθρωπιστικής Βοήθειας της Ε.Ε. με σκοπό τη συνεργασία των ΜΚΟ με τους οργανισμούς του ΟΗΕ για την προσφορά βοήθειας σε έκτακτες περιπτώσεις. Λίγες μόνο ελληνικές ΜΚΟ έχουν υπογράψει τη συμφωνία –πλαίσιο με το Γραφείο Ανθρωπιστικής Βοήθειας της Ε.Ε.

Ο λόγος είναι ότι οι συγκεκριμένες ΜΚΟ επειδή αναλαμβάνουν να φέρουν εις πέρας πολύπλοκες δράσεις και να αντιμετωπίσουν έκτακτες ανάγκες, πρέπει να έχουν ενισχυμένη επιχειρησιακή ικανότητα. Δυστυχώς, λίγες ΜΚΟ έχουν ανταποκριθεί με επιτυχία στις υψηλές απαιτήσεις ανάλογων εσωτερικών υποδομών.

Τα ίδια τα κόμματα μπορούν να προάγουν και να δημιουργήσουν προϋποθέσεις άμεσης συμμετοχής και καλλιέργειας εθελοντικού πνεύματος μέσα την προγραμματική τους δέσμευση και φυσικά τον εκσυγχρονισμό της κομματικής τους οργάνωσης. Η συμμετοχή ΜΚΟ στη λήψη αποφάσεων στο εσωτερικό των ελληνικών πολυσυλλεκτικών κομμάτων, μπορεί να εμπλουτίσει τον πολιτικό λόγο, να διαφωτίσει πτυχές που η κομματική λογική αδυνατεί ή δεν επιθυμεί να συλλάβει και να οδηγήσει σε ένα πλουραλιστικό μοντέλο διακυβέρνησης, με τη συμμετοχή του πολυμορφικού πλέγματος μη κυβερνητικών οργανώσεων και ενεργών πολιτών.

Ο επανασχεδιασμός μιας στοχοθετημένης πολιτικής είναι απαραίτητος ώστε να υπάρχει σύμπνοια με τις σύγχρονες κοινωνικές εξελίξεις. Ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών θα κριθεί από την ικανότητά της να προβάλλει ένα νέο μοντέλο κοι-

νωνικής οργάνωσης, περισσότερο ανοιχτό, δίκαιο και ευαίσθητο στα αιτήματα της εποχής.

β. Η περίπτωση του ΠΑΣΟΚ: οργανωτική ανασυγκρότηση και η πρόκληση της συμμετοχικής δημοκρατίας

Νέοι όροι και προϋποθέσεις συμμετοχής της Κοινωνίας των Πολιτών στους παραδοσιακούς πολιτικούς φορείς της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας στο ελληνικό κομματικό σύστημα, καταγράφονται σε διεργασίες που ακολούθησαν τις αλλαγές ηγεσίας στο ΠΑ.ΣΟ.Κ.

Άλλωστε η οργανωτική ανασυγκρότηση του ΠΑΣΟΚ έλαβε το χαρακτήρα μιας νέας σχέσης με το κόμμα και την κυβέρνηση μέσω ιδιοτήτων «ανοιχτότητας, εξωστρέφειας, αναμόρφωσης και σχεδίων προσέγγισης του ΠΑΣΟΚ στην περιφέρεια με τις δυνάμεις της Κεντρο – Αριστεράς.

Το πρώτο κύμα αλλαγών συνοδεύτηκε από την εισαγωγή των «θεματικών οργανώσεων» κατά το πρότυπο του SPD οι οποίες στόχευαν στην «εμπέδωση μιας μόνιμης και ουσιαστικής σχέσης με τους πολίτες... στη διασύνδεση του ΠΑΣΟΚ με τις κοινωνικές οργανώσεις και τις ριζοσπαστικές κινήσεις».

Ο θεσμός των «θεματικών οργανώσεων» απέφερε αθρόα εγγραφή νέων μελών στο ΠΑΣΟΚ, ενώ σε αυτό το πνεύμα εντάσσεται η διοργάνωση Θεματικών Συνόδων και Περιφερειακών Συνεδρίων όπως κατά την περίοδο 2000-2002.

Η ανάδειξη καθώς και ο τρόπος εκλογής (με ανοιχτή σε όλους τους πολίτες – μη ανταγωνιστική – ψηφοφορία, εν είδει δημοψηφίσματος) του Γιώργου Παπανδρέου στην ηγεσία του ΠΑΣΟΚ, σηματοδότησε την αναζωπύρωση του δημόσιου διαλόγου για τις δυνατότητες εισαγωγής θεσμών «συμμετοχικής δημοκρατίας» στο ελληνικό πολιτικό σύστημα και της συνεργατικής σχέσης της εξουσίας με την Κοινωνία των Πολιτών.

Υποστηρίζεται ότι η μέθοδος εκλογής Παπανδρέου αποτέλεσε μια πειραματική εφαρμογή θεσμών «ανοιχτού» κόμματος, εξοικειώνοντας τον κομματικό μηχανισμό με την έννοια του «φίλου» - «συμμέτοχου» του Κινήματος (μη – μέλους δηλαδή που έχει ουσιαστικά όλα τα δικαιώματα συμμετοχής των μελών εκτός από το δικαίωμα του εκλέγεσθαι στα όργανα, χωρίς καμία οικονομική υποχρέωση) στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Ο τρόπος ανάδειξης του Γ. Παπανδρέου στην ηγεσία του Κινήματος αποτελεί μια δημιουργική σύνθεση της δημοψηφισματικής παράδοσης. Σύμφωνα άλλωστε με το νέο Καταστατικό, αποφασίστηκε ότι και στο μέλλον, η εκλογή του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ θα γίνεται με άμεση και καθολική ψηφοφορία των μελών και «φι-

λων» του ΠΑΣΟΚ, με την προϋπόθεση ότι είναι εγγεγραμμένοι στα μητρώα μελών και φίλων.

Στην περίοδο που ακολουθεί την ήττα στις εκλογές του Μαρτίου 2004, το ΠΑΣΟΚ δοκιμάζει τις πρακτικές των ηλεκτρονικών δημοψηφισμάτων και του ηλεκτρονικού διαλόγου (Διαδικτυακή Πύλη ΠΑΣΟΚ www.pasok.gr- Βήμα Διαλόγου democracy.pasok.gr – Ημέρες Διαδικτύου Net Days σε χώρους με υπολογιστές όπως ΚΕΠ Δήμων εργαστήρια πληροφορικής σχολείων, Εθελοντές Διαδικτύου <http://forum.pasok.gr/forum> & <http://wiki.pasok.gr>), της εθελοντικής εργασίας (Κάθε Μέρα Πολίτης) και συμμετοχής σε ομάδες εργασίας με την δημιουργία του Εθνικού Συμβουλίου Ανασυγκρότησης που αποτελείται από μέλη, φίλους, πολιτικά στελέχη και πολίτες που εκπροσωπούν συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Στόχος είναι η ανασυγκρότηση και αναδιοργάνωση του κόμματος που κατοχυρώνεται στο 8^ο Συνέδριο του Κινήματος τον Απρίλιο του 2005 τόσο μέσα από τις εργασίες του Συνεδρίου, όσο και από το κείμενο του νέου Καταστατικού.

Η εκλογή των αντιπροσώπων στο Συνέδριο γίνεται πάλι με ανοιχτές εκλογικές διαδικασίες – οι οποίες τείνουν πλέον να παγιωθούν ως μέσο ανάδειξης οργάνων – με τη συμμετοχή περίπου 350.000 μελών και «φίλων» του κόμματος. Για τις 4.000 θέσεις συνέδρων κατατέθηκαν 9.200 υποψηφιότητες. Η ψηφοφορία διεξήχθη σε 1.020 εκλογικά τμήματα σε όλη την Ελλάδα. Τις ημέρες διεξαγωγής του Συνεδρίου, το οποίο εξέλεξε το Εθνικό και το Πολιτικό Συμβούλιο σε αντικατάσταση της Κεντρικής Επιτροπής και του Εκτελεστικού Γραφείου, παρέχεται βήμα λόγου και δυνατότητες διαβούλευσης στους παριστάμενους, σε πολλές ΜΚΟ και μέλη εθελοντικών ομάδων πολιτών από όλη την Ελλάδα. Παράλληλα δίνεται δικαίωμα συμμετοχής στους (νόμιμους) αλλοδαπούς. Στο ίδιο διάστημα ενισχύεται ο ερευνητικός και πολιτικός ρόλος του ΙΣΤΑΜΕ και ξεκινά μία σειρά σεμιναρίων από το Ινστιτούτο Επιμόρφωσης, ως μία πρώτη επαφή των στελεχών του Κινήματος με την ιδέα της «συμμετοχικής δημοκρατίας».

Σύμφωνα με το νέο καταστατικό του Κινήματος, ιδρύεται παράλληλα και ο «Συνήγορος του Μέλους και Φίλου». Πρόκειται για ένα ανεξάρτητο όργανο του Κινήματος με αποστολή τη διαμεσολάβηση μεταξύ μέλους ή «φίλου» και των οργάνων του Κινήματος για την προστασία των δικαιωμάτων τους με βάση τις διαδικασίες και τις αρχές που κατοχυρώνονται: α) στο καταστατικό, β) στον κώδικα δεοντολογίας, γ) στους κανονισμούς λειτουργίας, δ) στον κώδικα διαφάνειας, καθώς και ε) βάσει των αποφάσεων των κεντρικών και αποκεντρωμένων οργάνων (όταν εμπίπτουν στο πλαίσιο της αρμοδιότητας του Συνηγόρου).

Λίγους μήνες δε πριν την διεξαγωγή των Δημοτικών και Νομαρχιακών εκλογών το ΠΑΣΟΚ εισαγάγει για πρώτη φορά την «Διαβουλευτική Δημοσκόπηση» για την ανάδειξη υποψηφίων Δημάρχων. (Deliberative Democracy Consortium eBulletin, April 25, 2006,).

Ε. Συμπεράσματα – Προτάσεις

Συμπεράσματα

1. Ο όρος Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις καλύπτει, στην Ευρώπη, όλες πλέον τις μη κρατικές και μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Οι ΜΚΟ έκαναν ιδιαίτερα αισθητή την εμφάνισή τους στη Δυτική Ευρώπη κατά τη δεκαετία του 1990, αγγίζοντας και αναδεικνύοντας παλαιότερα αλλά και νέα κινήματα όπως το οικολογικό, το ειρηνιστικό, το φεμινιστικό, τα θέματα ποιότητας ζωής, κοινωνικής αλληλεγγύης, τα δικαιώματα των μειονοτήτων, των «περιθωριακών» ομάδων κλπ. Κομβικό σημείο αποτελεί η συνδιάσκεψη για το περιβάλλον που έλαβε χώρα στο Ρίο της Βραζιλίας το 1992: κύριο χαρακτηριστικό της συνάντησης αυτής ήταν η τεράστια συμμετοχή και κινητοποίηση των διεθνών ΜΚΟ που έκανε σαφή πλέον το νέο τους ρόλο στην παγκόσμια πολιτική σκηνή.

2. Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης δίνεται αυξημένη – όχι όμως ικανοποιητική - σημασία στη συνεργασία των ευρωπαϊκών οργάνων με τις ΜΚΟ για τη διαμόρφωση των κοινοτικών πολιτικών. Αυτό αναδεικνύει το ρόλο και τη σημασία των ΜΚΟ καθώς όλο και συχνότερα οι εθελοντικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών εισδύουν σε ένα πεδίο όπου ασκούσε μέχρι τότε πολιτική μόνο η δημόσια διοίκηση μέσω των υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας.

3. Οι ΜΚΟ έχουν την δυνατότητα να προωθήσουν τη συμμετοχή των πολιτών τόσο στο επίπεδο της διαμόρφωσης της πολιτικής, όσο και στο επίπεδο της συνεργασίας με το Κράτος.

4. Η συμμετοχή των ΜΚΟ στο δημόσιο διάλογο θα πρέπει να ενθαρρύνεται από το Κράτος με την ενίσχυση της κοινωνικής διαβούλευσης, αφού η αύξηση της συμμετοχής των πολιτών μπορεί να συμβάλλει στην προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων του πολίτη.

5. Οι ΜΚΟ είναι ο πιο χαρακτηριστικός θεσμός της «κοινωνίας των πολιτών». Η δράση τους εξαρτάται άμεσα από τις ανάγκες της κοινωνίας αλλά και από την ικανότητά τους να φτάνουν εκεί που το Κράτος αποτυγχάνει.

6. Μία σειρά από «κινδύνους» καταγράφονται αναφορικά με την ευαίσθητη σχέση Κράτους-ΜΚΟ:

- Κίνδυνος οι ΜΚΟ να λειτουργούν ως προέκταση της κυβέρνησης ή των κομμάτων γενικότερα.

- Προσπάθεια οικειοποίησης του έργου των ΜΚΟ από την εκάστοτε κυβέρνηση.
- Κίνδυνος να θεωρηθούν «αντικυβερνητικές» οργανώσεις.

Για τους παραπάνω λόγους αποτελεί μείζον ζήτημα το πλαίσιο συνεργασίας μεταξύ Κράτους-ΜΚΟ.

Προτάσεις

1. Ρητή αναγνώριση και κατοχύρωση – στο πλαίσιο της συνταγματικής αναθεώρησης - του ενεργού ρόλου και της συμμετοχής των ενώσεων πολιτών στην επιδίωξη κοινωνικών σκοπών για την προώθηση του δημοσίου και ευρύτερου κοινωνικού συμφέροντος.
2. Δημιουργία Μητρώου ΜΚΟ και προσδιορισμός κριτηρίων πιστοποίησης και χρηματοδότησης.
3. Συμβουλευτικός ρόλος των ΜΚΟ στην εκπόνηση εθνικών στρατηγικών για το περιβάλλον, τη διεθνή συνεργασία, κλπ.
4. Συμβουλευτικός ρόλος των ΜΚΟ προς την Κυβέρνηση στο πλαίσιο προεδριών διεθνών οργανισμών και συμμετοχών σε διεθνείς συνόδους.
5. Σταδιακή ενίσχυση του ρόλου των ΜΚΟ και με την ανάθεση κρατικού έργου – λ.χ. δράσεις ενσωμάτωσης μεταναστών στο κοινωνικό σύνολο.
6. Θεσμοθέτηση συμβουλευτικού ρόλου ΜΚΟ στον α' και β' βαθμό της τοπικής αυτοδιοίκησης και υποχρεωτική διαβούλευση των τοπικών αιρετών αρχόντων με πιστοποιημένες ΜΚΟ (ανά θεματικό τομέα δράσης) πριν τη λήψη σημαντικών αποφάσεων.
7. Καθιέρωση – σε συνεργασία των ΜΚΟ με την τοπική αυτοδιοίκηση – «τραπεζών χρόνου», μέσα από τις οποίες θα είναι δυνατή η υποστήριξη κοινωνικών αναγκών σε τοπική κλίμακα.
8. Καθιέρωση κώδικα πρόσβασης των ΜΚΟ στα ΜΜΕ και δυνατότητα μετάδοσης κοινωνικών μηνυμάτων με παράλληλη προβολή του έργου και της δράσης των ΜΚΟ.
9. Σταθερή συνεργασία Υπουργείων και ΜΚΟ (ανά θεματικό τομέα δράσης) μέσα από την καθιέρωση τακτικών ακροάσεων των ΜΚΟ.

10. Αναμόρφωση της τρέχουσας νομοθεσίας με στόχο τη μείωση της φορολογίας δωρεών και χορηγιών στις πιστοποιημένες ΜΚΟ.

11. Ενδυνάμωση των ΜΚΟ μέσα από δράσεις εκπαίδευσης, κατάρτισης και μεταφοράς τεχνογνωσίας. Η διαμόρφωση μόνιμων δομών εκπαίδευσης και κατάρτισης για το στελεχιακό δυναμικό των ΜΚΟ και την εκπαίδευση των εθελοντών μπορούν να λειτουργήσουν προς αυτή τη κατεύθυνση.

12. Αύξηση του βαθμού διαφάνειας στη δομή και τη λειτουργία των ΜΚΟ, ιδίως σε ότι αφορά στις πηγές χρηματοδότησης και στη διαχείριση των πόρων. Οι διαδικασίες της αξιολόγησης και του εσωτερικού ελέγχου θα πρέπει να ενσωματωθούν στη λειτουργία των φορέων της κοινωνίας των πολιτών. Στο ίδιο πλαίσιο η δημοσίευση των πηγών χρηματοδότησης μίας ΜΚΟ αποτελεί αναγκαία παράμετρο διασφάλισης της διαφάνειας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Αλεξανδρόπουλος Σ. (2001) - *Θεωρίες για τη Συλλογική Δράση και τα Κοινωνικά Κινήματα*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.

Αρβανιτόπουλος Κ., Κοπά Μ. (2005) - *30 Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής 1974- 2004*, Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη

Βενιζέλος Ε., «Οι περιπέτειες της Κοινωνίας των Πολιτών» στην Κοινωνία Πολιτών, τεύχος 5, available at <http://www.paremvassi.gr/7g5.htm>

Βουδούρης Ο. (2005)- «Αριστερά, ΜΚΟ και κοινωνικός τομέας», *Μεταρρύθμιση*, 01/11/2005

Γεωργιάδου, Β. (2002) – «Εργατικό Κόμμα, SPD και ΠΑ.ΣΟ.Κ. Συστήματα κομματικής διεύθυνσης και οργανωτική ανασυγκρότηση» σε Κατσούλης, Η. – *Νέα Σοσιαλδημοκρατία. Περιεχόμενα Πολιτικής, Θεσμοί και Οργανωτικές δομές*, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα

Γιαννής Ν. (2004) – «Συμμετοχική δημοκρατία ή κοινωνία πολιτών: η ευρωπαϊκή πορεία», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, Ιανουάριος- Φεβρουάριος- Μάρτιος 2004, Τεύχος 18, σ.σ. 84-91.

Δαμανάκη, Μ. (2004) – *Συμμετοχική Δημοκρατία. Εγχειρίδιο για ενδιαφερομένους*, Εκδόσεις Καστανιώτη

Ζαμπαρλούκου, Σ. (1997) - *Κράτος και Εργατικός Συνδικαλισμός στην Ελλάδα, 1936-90: Μια Συγκριτική Προσέγγιση*, Αθήνα, Σάκκουλας

Καλογεράτος Π. (2001) - *Τα Κοινωνικά Κινήματα ως Γνωστικό Αντικείμενο της Πολιτικής Επιστήμης και της Κοινωνιολογίας*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα.

Μουζέλης, Ν. (2005) – «Γιατί αποτυγχάνουν οι Μεταρρυθμίσεις; Κράτος και Κομματικό Φούτμπολ», στο Πελαγίδης, Θ, *Η εμπλοκή των Μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα: μια αποτίμηση του εκσυγχρονισμού*, Αθήνα: Παπαζήση.

Μουζέλης Ν. (2000)-« Η κρίση των κομμάτων και η Κοινωνία Πολιτών ως διέξοδος», *Κοινωνία Πολιτών*, τεύχος 5, Χειμώνας 2000

Μουζέλης, Ν. (2004) – *Παγκοσμιοποίηση. Αριστερά και Δεξιά*, Κείμενα Διαλόγου, ΙΣΤΑΜΕ

Μουζέλης, Ν. & Βασιλόπουλος, Π. (2000)- «Κοινωνία των Πολιτών και αναθεώρηση του Συντάγματος», *Κοινωνία Πολιτών*, τεύχος 5, χειμώνας 2000.

Παναγιωτίδου, Ε. (2002)- «Πού, πότε και γιατί αναπτύσσεται η κοινωνία των πολιτών», *Κοινωνία Πολιτών*, τεύχος 8, χειμώνας 2002.

Παναγιωτοπούλου Ρ. (2005), «Η έννοια του εθελοντισμού στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία και η πρόκληση των Ολυμπιακών Αγώνων», ιστοσελίδα VPRC, διαθέσιμο στο: http://www.v-prc.gr/7/11/1_gr.html.

Παπαδημητρίου, Γ., 2006, «Η αναθεώρηση του Συντάγματος και κοινωνία των πολιτών» στο http://anatheorisi.org/?page_id=117.

Παπαϊωάννου, Κ., (2000) - «Ελληνικές Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις: τοπίο στην ομίχλη», *Δικαιωματικά*, τ.5, Αύγουστος 2000, διαθέσιμο στο: <http://www.greekhelsinki.gr/dikaiomatika/05/stiles/epwnymws/01.htm>.

Σκλιάς, Π. (2005)- «Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και ελληνική εξωτερική πολιτική: Η νέα διάσταση στην ελληνική πραγματικότητα» στο *Τριάντα χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής 1974-2004*, Αρβανιτόπουλος, Κ. & Κοπά Μ. (επιμ.), Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα.

Σωτηρέλης, Γ.Χ. (2000) - *Σύνταγμα και Δημοκρατία στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα.

Σωτηρόπουλος, Δ. (2004)- *Η άγνωστη κοινωνία των πολιτών* (επιμ.), Εκδόσεις Ποταμός.

Τέλλογλου, Τ. (2002) - «Τα μέσα ενημέρωσης και οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις : Η δημόσια απαξία της κοινωνίας των πολιτών» στο Σκλιάς, Π. & Χουλιάρης, Α. - *Η διπλωματία της Κοινωνίας των Πολιτών*, Εκδόσεις Παπαζήση.

Φιλιππαίος, Γ. (2002)- «Η ελληνική πολιτική διεθνούς αναπτυξιακής συνεργασίας και ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων» στο Σκλιάς, Π. & Χουλιάρης, Α. - *Η διπλωματία της Κοινωνίας των Πολιτών*, Εκδόσεις Παπαζήση

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟΝ ΤΥΠΟ.

Βουδούρης, Ο. (2006)- «Μια ανεξάρτητη αρχή για τον εθελοντισμό», *Η Αυγή*, 31/03/2006.

Γιαννόπουλος, Α. (2005) - «Η απομυθοποίηση ενός δημοψηφίσματος», *Ελευθεροτυπία* - 07/03/2005.

Δημητράκος, Δ. (2004) – «Ποιος φοβάται την συμμετοχική δημοκρατία;», *Το Βήμα*, 29/2/2004.

Καζαλόττι, Ε.(2006) - «Κοινωνία των πολιτών και κόμματα», *Ελευθεροτυπία*, 21/2/2006.

Μουζέλης, Ν. (2005) – «Από τον Μπερλινγκουέρ στον Γκίντενς», *Νέες Εποχές, Το Βήμα της Κυριακής*, 21/08/2005.

Παπανδρέου, Γ.: (2005) "Αλλάζουμε το ΠΑΣΟΚ, για να αλλάξουμε την Ελλάδα", *Αγγελιοφόρος της Κυριακής*,

Σώκος Π. (2005), «Ψήφος εμπιστοσύνης 350.000 στον Γιώργο», *Ελευθεροτυπία* - 21/02/2005.

Τσουκαλάς, Κ. (2004) – «Πώς μετράμε τη συμμετοχική δημοκρατία;», *Το Βήμα* 22/2/2004.

Χατζής Α. (2004) – «Πόσο συντηρητική είναι η ελληνική κοινωνία», *Οικονομικός Ταχυδρόμος, Το Βήμα*. 22/01/2004.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Almond G. et al. (2000) - *Comparative Politics Today*, New York: Longman.

Arrow, K. (1963) - *Social Choice and Individual Values* (2nd ed.), New York: Wiley.

Bevis, G. (2003) - "Civil Society Groups and Parties: Supporting Constructive relationships, The AED Global Civil Society Partnership.

Blair, T.(1998) – *The Third Way. New politics for the New Century*, Fabian Society.

Bachrach P. & Botwinick, A. (1992) – *Power and Empowerment. A radical theory of Participatory Democracy*, Temple University Press, Philadelphia.

Berry, V. & McChesney, A. (1988) - «Human Rights and Foreign Policy Making», στο Robert O. Matthews and Cranford Pratt (eds.), *Human Rights in Canadian Foreign Policy*, Montreal, McGill-Queen's University Press, 1988.

Chekki, D.A. (1979) – *Participatory Democracy in action. International profiles of Community Development*, Vikas House, New Delhi.

Clark, G. (1998) - "Non-Governmental Organizations (NGOs) and Politics in the Developing World," *Political Studies* 46:36-52.

- Deliberative Democracy Consortium e-Bulletin, (2006), v.5, no.2.
- Downs, A (1957) - *An Economic Theory of Democracy*, New York, Harper and Row.
- Etzioni, A. (2000) – *The Third Way to a Good Society*, Demos, London.
- Foster, J.H. (1988) - «The UN Commission on Human Rights», στο Robert O. Matthews and Cranford Pratt (eds.), *Human Rights in Canadian Foreign Policy*, Montreal, McGill-Queen's University Press, 1988.
- Fowler A. (1997) – *Striking a balance. A guide to enhancing the effectiveness of NGOs in International Development*, Earthscan Publications Ltd.
- Gerard (1998) - “Non-Governmental Organizations (NGOs) and Politics in the Developing World,” *Political Studies* 46:36-52.).
- Giddens, (1998) ‘The Third Way: The Renewal of Social Democracy’, Cambridge, The Polity Press.
- Gunther, R. & Diamond, L. (2003) – “Species of Political Parties. A New Typology”, *Party Politics*, Vol. 9, No. 2, pp. 167 – 199.
- Held, D. (1996) – *Models of Democracy*, (2nd edition), Polity Press.
- Hilder P., (2005) - “Open Democracy? A map of 21st century democracy” available at www.opendemocracy.net.
- Hirst, P. (1994) – *Associative Democracy. New forms of economic and social governance*, Polity Press.
- Ioakimidis, P.C (2001) - ‘The Europeanization of Greece: An Overall Assessment’ in Featherstone K and Kazamias G (eds.) *Europeanization and Southern Periphery*, London, Frank Cass.
- Kaldor, M. (2003) - ‘Civil Society and Accountability’ *Journal of Human Development* 4 (1): 5-27.
- Kamat, S. (2004) - ‘The Privatization of the Public Interest: Theorizing NGO Discourse in Neoliberal Era’ *Review of International Political Economy* 11 (1): 155-176.
- Katz, R. & Mair, P. (1995) – “Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party”, *Party Politics*, Vol. 1, No 1, pp. 5 – 28.

Katz, R. & Mair, P. (2002) – ‘The Ascendancy of the party in public office: party organizational change in 20th century democracies’ in R. Gunther, J.R. Montero & J.J.Linz, – *Political Parties. Old concepts and new challenges*, Comparative Politics, OUP.

Kirchheimer, O. (1990) – “The Catch-All Party”, σε P. Mair (ed) – *The West European Party System*, Oxford University Press.

Kitschelt, H. (1994) – *The Transformation of European Social Democracy*, Cambridge University Press.

Lavdas, K.A (2005) - ‘Interest Groups in Disjointed Corporatism: Social Dialogue in Greece and European Competitive Corporatism’, *West European Politics* 27 (2): 297-316.

Les Galès, P. (2003) - ‘The Changing European State: Pressures from Within’ in Hayward, J and Menon, A (eds.) *Governing Europe*, Oxford, Oxford University Press.

Mair, P. (2000) – ‘Partyless Democracy. Solving the paradox of New Labour?’, *New Left Review*, Vol. 2, pp. 21-35.

Mandelson, P. & Liddle, R. (1998) – *The Blair Revolution. Can New Labour Deliver?*, Faber & Faber, London.

Marinetto, M. (2003) – Who wants to be an active citizen? The politics and Practice of Community involvement, *Sociology*, Vol. 37, No. 1.

Michels, R. (1962) – *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, Collier Books, New York.

Moschonas, G. (2001) – *In the name of Social Democracy. The Great Transformation: 1945 to the Present*, Verso, London, New York.

Mouzelis N.- Pagoulatos G. (2002) - “Civil Society and citizenship in postwar Greece”, available at:
<http://www.aueb.gr/Users/pagoulatos/MouzelisPagoulatos%20AUEB%20Discussion%20Paper.pdf>.

O’Neill, M. (1990) - *The Third America: the Emergence of the Non-Profit Sector in the United States* San Francisco: Jossey-BassClark.

Otto, D. (1996) - «Nongovernmental Organizations in the United Nations System: The Emerging Role of International Civil Society», *Human Rights Quarterly*, vol. 18, no. 1.

Panbianco, A. (1988) – *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge University Press.

Pateman, C. (1979) – *The problem of Political Obligation. A critical analysis of liberal theory*, J. Wiley & Sons, Chichester-New York-Brisbane-Toronto

Prendergast J. (1996) – *Frontline Diplomacy. Humanitarian Aid and Conflict in Africa*, Boulder, Co. Lynne Rienner.

Reinalda, B. and Bertjan V. , “Theorizing Power Relations Between NGOs, Inter- Governmental Organisations and States” in *Non –State Actors in International Relations* by BasArts, Math Noortmann and Bob Reinalda. Burlington, VT: Ashgate Publishing Limited.

Roelofs, J. (2003) - *Foundations and Public Policy: The Mask of Pluralism*, Albany, New York Press.

Scarrow, S. (1996) – *Parties and their Members. Organizing for victory in Britain and Germany*, Oxford University Press.

Scharpf, F (1996) - ‘Negative and Positive Integration in the Political Economy of European Welfare States’. In Marks G, Scharpf F, Schmitter P and Streeck W (eds.) *Governance in the European Union*, London, Sage.

Scharpf, F (1999) - ‘Governing in Europe: Effective and Democratic?’ , Oxford, Oxford University Press.

Scharpf, F (2002) - ‘The European Social Model: Coping with the Challenges of Diversity’ *Journal of Common Market Studies* 40 (4): 645-670.

Seyd, P. (1999) – ‘New Parties, New Politics? A case study of the British Labour Party’, *Party Politics*, Vol. 5, No. 3, pp. 383 – 405.

Schmitter, P.C (1974) - ‘Still the Century of Corporatism?’ in Schmitter, P.C and Lehbruch, G (eds.) *Trends Toward Corporatist Intermediation*, London, Sage.

Simmons P. J. (1998) – “Learning to live with NGOs”, *Foreign Policy*, No 112, p.p 82-96.

Sklias P. (1999) – *Non-Governmental Organisations and the International Political Economy, with Special Reference to the European Union’s Development Policy*, Nuntius Publications.

Sotiropoulos, D. (2004) - 'Formal Weaknesses and Informal Strength: Civil Society in Contemporary Greece', *Discussion Paper No. 16 - Hellenic Observatory*, The London School of Economics and Political Science.

Sotiropoulos, D. (1995) - *The remains of Authoritarianism: bureaucracy and civil society in post-authoritarian Greece*, Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien, Juillet-Décembre.

Suter, K. (2003) - *Global Order and Global Disorder: Globalization and the Nation-State* Westport, CN: Praeger.

Vlachos, P. (2005) 'What Drives Organizational Change in European Social Democratic Parties: The Case of Pan - Hellenic Socialist Movement (PASOK) and its Involvement in Participatory Democracy', Unpublished MSc Dissertation, European Institute, London School of Economics and Political Science .

Warleigh, A., (2001) - "'Europeanizing' Civil Society: NGOs as Agents of Political Socialization" in *Journal of Common Market Studies*, Vol 39 No 4.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

www.kinimata.gr

www.mfa.gr

www.ypepth.gr

www.thessalia.gr

www.papandreou.gr

www.gdrc.org

www.globalpolicy.org

www.diablog.gr

www.paremvassi.gr

www.koagapi.gr/

www.ggae.gr/news/efimerides_item.el.asp?Id=%2022 - 17k -

www.volunteering.org.uk/

www.panda.org/forests4life/www.soros.org

www.anthropos.gr

www.koinoniapoliton.gr

www.pasok.gr

<http://www.oecd.org/dac/>

http://www.europa.eu.int/comm/development/index_en.html

<http://www.jubilee2000uk.org>

<http://www.un.org/MoreInfo/ngolink/welcome.htm>

<http://www.globalpolicy.org/ngos/intro/general>

<http://www.globalautonomy.ca>

<http://www.icrc.org>